

Når kultur betyder noget

Kulturens betydning for civilsamfund og social kapital

- af Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

Stærkt civilsamfund, stærk økonomi; stærkt civilsamfund, stærk stat.

Robert D. Putnam

I sit bidrag til artikelsamlingen *Culture Matters*¹ skriver professor i økonomisk historie ved Harvard Universitet David Landes således:

Max Weber havde ret. Hvis vi har lært noget af den økonomiske udviklings historie, er det, at kultur udgør næsten hele forskellen. Se på de udvandrede minoriteters foretagsomhed – kineserne i Øst- og Sydøstasien, indere i Østafrika, libanesere i Vestafrika, jøder og calvinister over det meste af Europa osv. Alligevel skræmmer kultur, i betydningen indre værdier og holdninger, der leder en befolkning, videnskabsfolk. Den har en svovlagtig odør af race og arv om sig, et anstrøg af ubevægelighed. I tankefulde øjeblikke erkender økonomer og socialforskere dog, at dette ikke er rigtigt og hylder i høj grad eksempler på kulturelle forandringer til det bedre, mens de beklager forandringer til det værre.²

Landes' bemærkninger er symptomatiske for en stigende villighed blandt social- og kulturforskere, økonomer og historikere til at inddrage kultur, religion og mentalitet i deres analyser. Denne artikel vil forsøge at præsentere en del af denne forskning og dens resultater – resultater, der ligeledes har relevans for den hjemlige debat, ikke kun vedr. forholdet til den tredje verden, men ligeledes for aktuelle spørgsmål, vedrørende indvandring og multikultur.

¹ LE HARRISON og S.P. HUNTINGTON (red.): *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, New York 2000.

² D.S. LANDES: 'Culture Makes Almost All the Difference' i: *Culture Matters*, s. 2-13; på s. 2.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

NÅR MAN IKKE KAN SIGE »KULTUR«

At anvende kulturelle faktorer som forklaringer på udvikling af økonomi eller politiske institutioner (eller mangel på samme) har i lange perioder siden 1960'erne været uacceptabelt i akademiske kredse, særligt i de marxistisk inspirerede 70'ere. Også i dag, hvor den såkaldte humanisme, menneskerettighedsideologien og kulturrelativismen i mange sammenhænge sætter dagsordenen, er der, som Landes bemærker, en betydelig uvilje mod at anvende kulturelle forklaringsmodeller. Frem for at turde inddrage kulturværdier som forklaringsfaktor er man ofte endt i en situation, der vel bedst kunne beskrives som rundkredspædagogik; en rundkredspædagogik mellem kulturer, hvor alle er lige gode, og alle skal høres.

Som den engelske forfatter Dorris Lessing har sagt om det politisk korrekte sprog, så »vandt partiet«. Hun tænkte her på kommunistpartiet. Det politisk korrekte sprog udtrykker i dag en ny form for egalitarisme – en egalitarisme mellem kulturer, der til stadighed vil påstå, at alt og alle er lige. Dette indebærer, at man f.eks. kan sige til en afrikaner eller en muslim, at den orden, der findes i de vestlige samfund, lige så godt kunne være vokset ud af afrikanske eller muslimske værdier og kulturer. At sætte spørgsmålstejn ved dette indebærer, at man sætter spørgsmålstejn ved deres kultur – og det er i allerhøjeste grad politisk ukorrekt. Når den tredje verden ikke har kunnet skabe ordnede forhold for sine befolkninger, er Vesten i stedet ofte blevet gjort moralsk ansvarlig. Dette fremføres med påstande om Vestens delagtighed i sammenbrud rundt om på kloden. Særligt to forklaringsmodeller har domineret.

For det første vægtede man betydningen af den imperialistiske tidsalders koloniseringer. De europæiske stormagter havde gjort deres kolonier til markeder for egne produkter. De havde indført en undertrykkende administration, foretaget udbytning og tilfældige grænsedragninger. Alt i alt smadret de oprindelige samfunds levedygtighed, lyder det.

Når kultur betyder noget

Dependens-teorien har ligeledes udgjort en yndet forklaring.³ Ifølge denne udgør verdens fattige lande den såkaldte »periferi«. Denne er blevet gjort økonomisk afhængig og er blevet udnyttet af de stærkere og rigere kapitalistiske lande – »centret«. De rige ilande presser således priserne på verdensmarked på de varer, ulandene producerer (især fødevarer og råstoffer), og ødelægger dermed mulighederne for vækst i ulandene.

At underudvikling skyldes kulturelle faktorer afviser den ny-egalitære ideologi. Afrikanere kan altså ud fra egne præmisser – det vil f.eks. sige med en arbejdetik, hvor man blot arbejder for at overleve og ikke som i den protestantiske lever for at arbejde – realisere et velfærdsniveau lig det vestlige. Dvs., hvis de blot får lov, og vi »giver dem plads.« Så længe dette ikke er sket – for vi i Vesten har jo ikke »givet dem plads« – påhviler der Vesten et moralsk ansvar overfor den tredje verden. Dette ansvar omfatter bl.a. at yde økonomisk bistand samt at modtage en del af ulandenes voksende befolkningsoverskud som indvandrere.

De nævnte forklaringsmodeller har dog hverken kunnet forklare den relativt store succes, som tidligere kolonier som Hong Kong og Singapore (engelske) og Sydkorea og Taiwan (japanske) har haft siden deres uafhængighed, mens tidligere kolonier i Afrika synes at synke stadigt dybere ned i afgrunden. De tydelige forskelle mellem ikke-vestlige lande inden for den såkaldte »periferi« (f.eks. Ghana og Sydkorea) er påfaldende. Andre spørgsmål har ligeledes hængt ubesvarede i luften. Som f.eks. hvorfor bestemte etniske grupper økonomisk og erhvervsmæssigt klarer sig bedre som indvandrere i vestlige lande end andre grupper? Racisme og diskrimination har i denne forbindelse ligeledes været nævnt, men det forklarer imidlertid ikke f.eks. kineseres og japaneres succes i USA og latinamerikaneres mangel på samme.⁴

³ Særligt i Latinamerika; op. cit. s. 4-6.

⁴ LE HARRISON: 'Why Culture Matters' i: *Culture Matters*, s. xvii-xxxiv; på s. xxi.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

KULTUREN SOM FORKLARING – ET PAR NYERE EKSEMPLER

Siden midten af 1980'erne har dele af samfundsforskningen derfor påpeget, at man alt for længe har ignoreret de forskellige forudsætninger, samfund har pga. af historie og kulturelle værdier. Som korrektiv til de overvejende økonomiske (materialistiske) modeller – og i traditionen efter A. de Tocqueville og Max Weber – påpeger man således, at særlige kulturelle værdier udgør forudsætningerne for at udvikle bestemte former for menneskesyn, borgerskab, demokrati og et velfærdsniveau lig det vestlige. Historisk er det således ikke et tilfælde, at lande som USA, Storbritannien og Tyskland var de første til at udvikle store, moderne, rationelt organiserede og professionelt ledede virksomheder. De vestlige protestantiske kulturer tillod og fremmede bestemte forretningsorganisationer ud over de rent familiebaserede.

Man har således i forlængelse af dette set på, hvorledes bestemte kulturelle faktorer kan udgøre afgørende hindringer eller fordele for økonomisk udvikling og konkurrencedygtighed,⁵ samfunds evne til at udvikle større og komplekse sociale institutioner og erhvervsorganisationer,⁶ religioners rolle i disse sammenhænge⁷ –

⁵ Se f.eks.: D.S. LANDES: *The Wealth and Poverty of Nations: Why Are Some So Rich and Others So Poor?* New York 1998; LE HARRISON: *Underdevelopment Is a State of Mind*, Cambridge, Mass. 1985; Samme: *Who prospers? How Cultural Values Shape Economic and Political Success*, New York 1992; Samme: *The Pan-American Dream. Do Latin America's Cultural Values Discourage True Partnership with the United States and Canada?* New York 1997.

⁶ Se f.eks.: E. BANFIELD: *The Moral Basis for a Backward Society*, Chicago 1958; G. ALMOND og S. VERBA: *The Civic Culture. Political attitudes and democracy in five nations*, Sage 1966 og 1989; R.D. PUTNAM: *Making Democracy Work. Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton 1993; Samme: 'The Prosperous Community' *The American Prospect* vol. 4 no. 13, marts 1993; D.C. NORTH: *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge 1991; R. D. KAPLAN: *The Coming Anarchy. Shattering the Dreams of the Post Cold War*, New York 2000; F. FUKUYAMA: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York 1995; S.M. LIPSET: *American Exceptionalism*, New York 1996.

⁷ Se f.eks.: B. LEWIS: 'The Roots of Muslim Rage' *Atlantic Monthly*, sept. 1990; Samme: 'The revolt of Islam' *New Yorker*, 19. nov. 2001; Samme: *What Went Wrong? Western Impact and Middle Eastern Response*, Oxford 2002 (da. overs. *Hvad gik galt*, 2003); samme: *The Crisis of Islam. Holy War and Unholy Terror*, New York 2003 (da. overs. *Islam i krise*, 2003); desuden herhjemme f.eks. Ralf Pittelkow og Kai Sørlander.

Når kultur betyder noget

samt forklare aktuelle og fremtidige konflikter mellem stater, etniske grupper og civilisationer.⁸

Dette skal dog ikke forstås som snævre etbenede forklaringsmodeller. Flere forskellige faktorer spiller naturligvis ind, bl.a. geografi, klima og historiens luner som f.eks. langtidsvirkningerne af kommunistisk styre osv.⁹ Men den generelle tendens i denne nyere kulturforskning ligger dog oftest på linje med den gamle konservative påstand om, at det er kultur og ikke politik, love og institutioner, der afgør et samfunds succes. At kulturen således »er moderen og institutionerne børnene« skal ses i modsætning til det liberal-socialistiske dogme om, at politik kan ændre en kultur og frelse den fra den fra sig selv.

Flere spørgsmål melder sig dog uvægerligt, når det kommer til at undersøge kulturers rolle samt sammenhængene mellem kulturelle værdier og fremskridt og udvikling. Hvorledes defineres kultur, og hvorledes måles noget så svært håndterbart som kulturelle værdier og attituder. Desuden – hvilke parametre kan man overhovedet opstille, når man taler om »fremskridt«, »udvikling« og »succes« for et samfund?

Med kultur forstås i de undersøgelser, der her skal behandles, oftest værdier, holdninger og underliggende forestillinger blandt folk i et samfund. Det kræver naturligvis en del datareducing, hvis man ønsker at undersøge dette vide spektrum af politiske, sociale og religiøse normer og forestillinger. Sådanne værdiundersøgelser foretages dog bl.a. vha. spørgeskemaundersøgelser og interviews. På verdensplan foreligger de såkaldte *World Values Survey*-undersøgelser (WVS), der er blevet foretaget med mellemrum siden 1981. Disse udgør således en vigtig del af det empiriske grundlag for nyere undersøgelser af kulturers betydning.¹⁰

⁸ F.eks. S.P. HUNTINGTON: *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, New York 1996.

⁹ R. INGLEHART: 'Culture and Democracy' i: *Culture Matters*, s. 80-97; på s. 86f.

¹⁰ Det skal dog bemærkes, at undersøgelserne oftest i den tredje verden er foretaget blandt den urbane, uddannede befolkningsdel, som har en tendens til at have en værdiorientering, der minder om den, man finder i ilandene, hvorfor de reelle værdimæssige forskelle sandsynligvis underbelyses; S.M LIPSET og G.S.LENZ: 'Corruption, Culture, and Markets' i: *Culture Matters*, s. 112-126; på s. 114 m. henv.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

Når det gælder anvendelsen af begreber som »fremskridt«, »udvikling« og »succes« i forbindelse med samfund og kulturer, må man gøre sig klart, at disse begreber i sig selv er kulturelt betingede og som sådan ikke universelle. Det kan derfor være problematisk at opstille tværkulturelle parametre til måling af de forhold, vi i Vesten forbinder med eksempelvis »fremskridt«. Men når f.eks. humanitære organisationer, FN, OECD og Verdensbanken alligevel taler om »udvikling« og »fremskridt«, sker dette ud fra den rimelige betragtning, at der trods alt kan opstilles en række tværkulturelle »succeskriterier«, når det gælder tilstandene i forskellige stater og samfund. Dette drejer sig om basale forhold som beherskelsen af egen livssituation – materielt velvære, forventet levetid, børnedødelighed, indkomstniveau, sult og sygdom. Udover faktorer relateret til fattigdom/rigdom lægges, der ligeledes vægt på bekæmpelse af f.eks. analfabetisme og kriminalitet samt fremmelse af f.eks. en rimelig indkomstfordeling, en velfungerende retsstat, personlig sikkerhed osv.

Af empirisk materiale, der anvendes i denne forbindelse findes naturligvis de undersøgelser som f.eks. FN, Verdensbanken og humanitære organisationer tilvejebringer. Desuden er der det materiale, som en række uafhængige konsulentfirmaer foretager verden over. Således f.eks. undersøgelserne af omfanget af korrupsion i forskellige lande, det såkaldte *Corruption Perception Index* (CPI). Ligeledes *Freedom House Rating* (FHR), der siden 1972 har undersøgt borgerrettigheder og demokrati verden over. Desuden f.eks. *Wall Street Journal* og *Heritage Foundation*, der i deres *Index of Economic Freedom* (IEF) har målt den økonomiske frihed og mulighederne for at drive selvstændig erhvervsvirksomhed i forskellige lande. M.h.t. hvorledes dette materiale anvendes og i hvor høj grad kulturer som distinkte værdisystemer kan udskilles og undersøges empirisk, kan undersøgelser udført af professor R. Inglehart samt S.M. Lipset og G.Z. Lenz' tjene som eksempler.¹¹

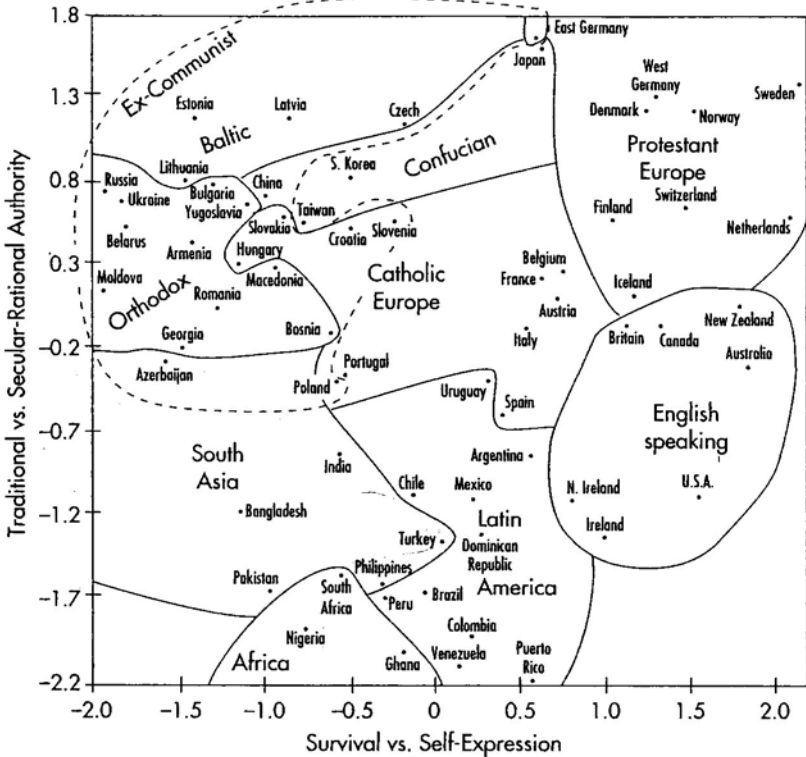
Inglehart udskiller en række målinger i WVS, der synes at »samvariere« (eller korrelere) – altså nogle værditilkendegivelser, der synes at have indflydelse på

¹¹ 'Culture and Democracy'; og: 'Corruption, Culture, and Markets'.

Når kultur betyder noget

hinanden. Først ser Inglehart på målingerne af det, han benævner »traditionelle værdier«, over for »sekulær-rationelle værdier«. Dette er spørgsmål og svar i materialet, der afspejler henholdsvis vægtningen eller afvisningen af f.eks. traditionelle familieband, autoriteter, social konformitet etc. (X-aksen i fig. 1).

FIG. 1

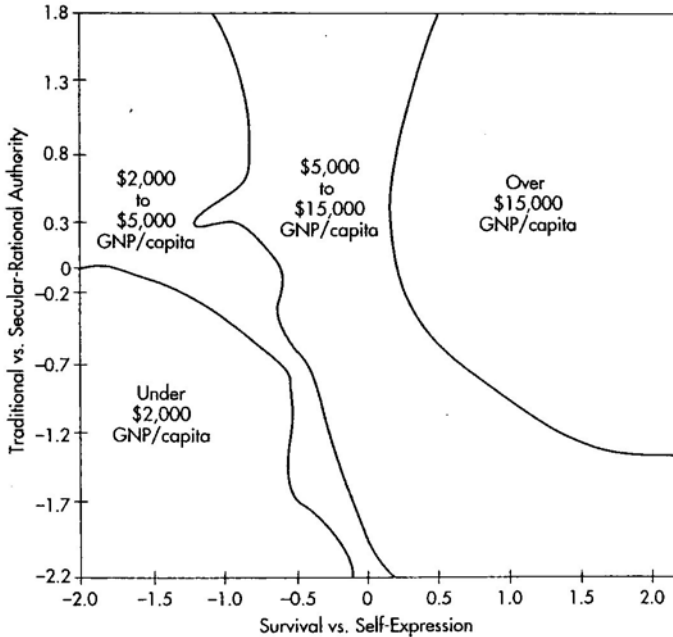

Dernæst ser han på »overlevelsesværdier« over for »selvudfoldelsesværdier«. Disse er spørgsmål, der drejer sig om vægtningen af materielle værdier, fysisk og økonomisk sikkerhed, helbred (men også mistillid imellem individer) over for andre værdier, der fokuserer på selvudfoldelse, subjektiv velfærd, deltagelse i beslutningsprocesser etc. (Y-aksen). Sammenholdes disse målinger, kan man forsøge at aflæse en evt. sammenhæng mellem f.eks. sekulære-rationelle værdier og selvudfoldelsesværdier. Altså eksempelvis – om kulturer eller samfund, hvor man vægter social konformitet og lægger mindre vægt på deltagelse i

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

samfundsmæssige beslutningsprocesser. Men mere interessant: Sammenholdes dette yderligere med nogle af S. P. Huntingtons civilisationer, aftegner der sig distinkte protestantiske, katolske, latinamerikanske, konfucianske, afrikanske og ortodokse zoner. De få islamiske lande medtaget i WVS synes ligeledes at klynge sig sammen m.h.t. *score* i grafens nederste venstre hjørne.¹²

FIG.2

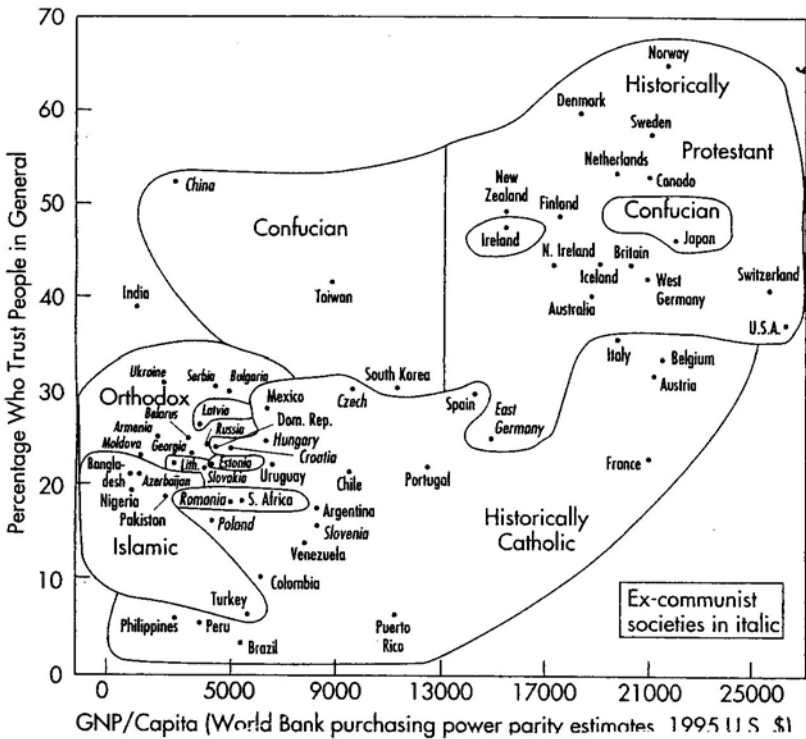
Det er endvidere nemt at påvise, at disse zoner ligeledes korrelerer med rigdom/BNP pr. indbygger (se fig. 2). Det kunne hævdes, at overlevelsesværdier naturligvis mister deres betydning i rigere samfund. Men ifølge Ingleharts undersøgelser kan det dog ikke påvises, at en relativ høj grad af rigdom har ændret de kulturelle værdier generelt i en bestemt retning. De synes derimod at være vedholdende eller gå forud for den økonomiske fremgang.¹³

¹² Zonernes afgrænsning kan naturligvis diskuteres; f.eks. kunne det hævdes, at de katolske/latinamerikanske zoner kunne betragtes under et; 'Culture and Democracy' s. 87ff.

¹³ Ibid. s. 88f.

Når kultur betyder noget

FIG.3

En variabel, Inglehart har medtaget, er den tillid, folk i et samfund generelt har til andre. Dette element synes ligeledes at være afgørende for økonomisk fremgang (se fig. 3). Højtilidssamfund har således højere BNP pr. indbygger. Desuden synes disse højtilidssamfund især at opstå i den protestantiske del af verden.¹⁴ Endvidere synes selvfølgeligsværdierne (herunder altså tillid, som senere vil blive uddybet) at have betydning for opbyggelsen af de sociale strukturer og organisationer, der er forudsætningen for udviklingen af demokratiske institutioner (se fig. 4). Samfund, der scorer højt m.h.t. selvfølgeligsværdier ligger således også højt m.h.t. *Freedom House Rating* – altså m.h.t. velfungerende demokrati, borgerrettigheder etc. Dette kunne jo tolkes således, at det er de demokratiske institutioner, der har

¹⁴ Ibid. s. 90f.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

affødt selvudfoldelsesværdierne. Men denne fortolkning, som mange liberal-socialister givet ville hylde, støttes dog ikke af en række historiske erfaringer i f.eks. Latinamerika og det tidligere Sovjet.¹⁵ I stedet synes sammenhængen at være, at bestemte kulturelle værdier afføder en økonomisk forandring, der så påvirker selvudfoldelsesværdierne og endelig udviklingen af demokratiske institutioner. Rigdom eller blot dette at vedtage en demokratisk grundlov gør det altså ikke alene – kulturen spiller en rolle.¹⁶

I deres artikel 'Corruption, Culture, and Markets' sammenholder S. Lipset og G. Lenz på lignende måde korrupsionsundersøgelserne fra CPI med værdiundersøgelserne fra WVS. Med korrupsion forstås forsøg på at sikre sig private fordele (rigdom, magt) ved ulovligheder eller misbrug af offentlig magt og på det offentliges bekostning. Når man betænker den lange række af uheldige virkninger, korrupsion afføder i den tredje verden (lavere BNP, færre udenlandske investeringer, færre offentlige indenlandske investeringer, højere grad af økonomisk ulighed, lavere indkomster og lavere tilknytning til verdensmarkedet¹⁷), synes Lipset og Lenz' undersøgelser i høj grad at være relevante, når det gælder om at forstå den tredje verdens problemer. For det første understreger de, at der er en sammenhæng mellem korrupsion og social diversitet. Desuden medfører multietnicitet og etnisk fragmentering mere korrupsion.¹⁸ Andre undersøgelser peger ligeledes på en sammenhæng mellem *lav* korrupsion og protestantisme samt angelsaksiske administrationstraditioner i den offentlige sektor.¹⁹

Som forklaring på disse forhold fremhæver Lipset og Lenz, at samfund, hvor der (ifølge WVS) lægges vægt på individuel økonomisk succes («præstationsmotivation»), men hvor de fleste samtidig (ifølge IEF) har lav grad af

¹⁵ Se f.eks.: *The Coming Anarchy*; samt: J.M. Rosenløv: 'Rejser i anarkiet. Verden ifølge Robert D. Kaplan' *Nomos* 1:2 2003.

¹⁶ 'Culture and Democracy' s. 92f. og 94ff. Det ses f.eks. på lande som Kuwait og Libyen.

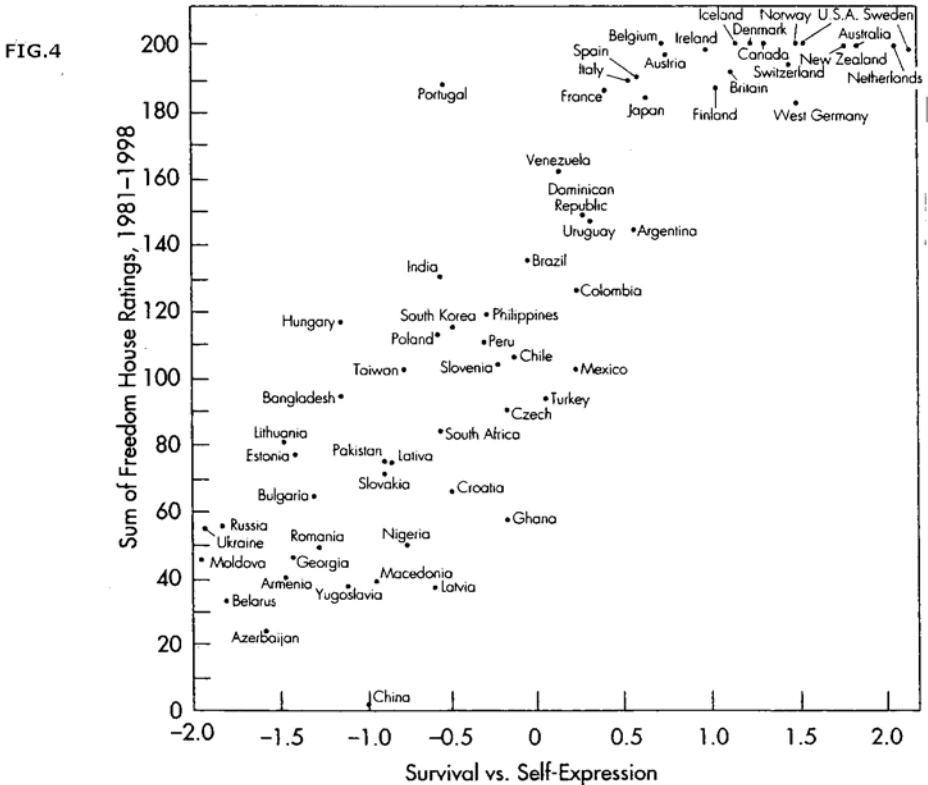
¹⁷ 'Corruption, Culture, and Markets' s. 114 m. henv.

¹⁸ *Ibid.* s. 116.

¹⁹ *Ibid.* s. 120ff. Jf.: D. TREISMAN: 'The Causes of Corruption. A Cross-National Study' *Journal of Public Economics*, 76, 3, juni 2000; F. FUKUYAMA: 'Social capital' i: *Culture Matters*, s. 98-111; *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*.

Når kultur betyder noget

økonomisk frihed og kun begrænsede muligheder for at opnå dette, ligger forholdsvist højt på CPI m.h.t. korruption.²⁰ Det er her interessant, at rige protestantiske lande ligger på et lavt niveau m.h.t. »præstationsmotivation«. Dette tolkes således, at mens protestantiske lande givetvis oprindeligt har vægtet individuel økonomisk succes højt (jf. Weber), har disse i nyere tid bevæget sig ind i en »post-materialistisk epoke« (jf. Ingleharts selvudfoldelsesværdier).

Endelig for at forklare graden af korruption peger Lipset og Lenz ligeledes på sociologen Edward Banfields teorier vedrørende »amoralisk familisme«. Ifølge Banfield afføder vægtningen af familien på bekostning af det omgivende samfund

²⁰ 'Corruption, Culture, and Markets' s.117f. Jf. R.K. MERTON: *Social Theory and Social Structure*, New York 1968.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

nepotisme og korruption. Banfields analyser har i denne sammenhæng haft stor betydning for senere samfundsforskere. Det ville derfor være nyttigt at se nærmere på Banfields undersøgelser.

AMORALSK FAMILISME, TILLID OG CIVILSAMFUND – DET ITALIENSKE EKSEMPEL

I 1950'erne foretog Banfield en række studier af et lille syditaliensk landbrugssamfund omkring landsbyen Montegrano.²¹ Her fandt Banfield et »samfund«, hvor forestillingen om et »fælles bedste« ikke rakte ud over familien. Individernes sociale bånd, personlige loyalitet og moralske forpligtelser var stærkt knyttet til kernefamilien. Derimod nærede man ikke tillid til, men var nærmest fjendtligt indstillet over for, ikke-slægtninge. Ud fra studiet af disse familieværdier og deres konsekvenser udviklede Banfield konceptet *amoralisk familisme*. Dets moralske kodeks lød på at maksimere de materielle, kortsigtede fordele for kernefamilien, idet man regnede med, at andre ville gøre det samme. »I et samfund præget af amoralisk familisme vil ingen fremme gruppens eller fællesskabets interesser, undtagen når det er til ens egen personlige fordel,« forklarede Banfield. Folk følte således ikke ansvar for større grupper eller institutioner – hverken nabolaget, landsbyen som helhed, landsdelen eller nationen. Banfield gav derfor denne form for familisme betegnelsen *amoralisk*. Der udvikledes nemlig ikke en generel accept af adfærdsnormer *uden for* familien. Derfor savnede samfundet i det hele taget kooperative værdier og adfærdsnormer.

Dette havde flere skadelige virkninger for landsbyen. Der var i byen ingen basis for at skabe fælles politik for byens borgere, der heller ikke var i stand til at samarbejde. Alle tænkte på deres egen familie – og ikke på byen og det fælles – og var desuden kortsigtede i deres mål. Der eksisterede således ingen villighed til at udvise godgørenhed over for andre medborgere. Disse ansås, som sagt, for konkurrenter eller potentielle fjender, som man skulle være parat til at forsvare sig

²¹ *The Moral Basis for a Backward Society.*

Når kultur betyder noget

eller gøre gengæld imod. Byen var derfor ikke overraskende afhængig af to ydre autoriteter – kirken og den italienske stat. Staten havde man dog også et ambivalent forhold til. På den ene side nærrede man mistro og frygt for regeringen, men på den anden side var man af den overbevisning, at en stærk stat var nødvendig for at holde ens egne naboer i skak.

De velstillede indbyggere, de større landbesiddere, var ikke villige til at slutte sig sammen, hverken for at opføre f.eks. skole, hospital eller virksomheder på trods af rigelige mængder af finansielle ressourcer og arbejdskraft. Den manglende tillid mellem indbyggerne var derfor hæmmende for den økonomiske udvikling samt, når det kom til udviklingen af korporative organisationer og dermed for udviklingen af en moderne økonomi, mente Banfield. De fleste indbyggere var småbønder, der levede på et eksistensminimum, mens industri måtte etableres udefra eller via statsledede selskaber.

I dag kan resultaterne af Banfields undersøgelser interessant nok suppleres. Ved at sammenholde målinger af stærke familieværdier fra WVS med statistikker fra Verdensbanken og CPI m.h.t. graden af korrupsion kan der påvises en tydelig sammenhæng.²²

Banfields arbejde blev da også fulgt op af bl.a. sociologen Robert D. Putnam, der i 1980'erne udvidede undersøgelserne til at omfatte hele Italien.²³ Gennem undersøgelser af, hvorledes de tyve lokalregeringer, som var blevet oprettet i 1970, klarede sig, dokumenterede Putnam og hans hold af kolleger, at demokratiet og de statslige institutioner fungerede godt i Norditalien, men ikke i Syditalien. Årsagen hertil kunne findes i forskellige værdier i kulturen, mente Putnam – nemlig evnen og tendensen til at danne civilsamfund (*civic community*). Dvs. folks tilbøjelighed til at danne og deltage i frivillige organisationer og foreninger, der *ikke* er baseret på slægtskab. Civilsamfund betegner den sfære af frivillige og formålsbestemte sammenslutninger, der hverken hører til i den statslige sektor eller er markedsorienterede – et folkeligt handlingsrum, der anvendes til at opnå et fælles

²² 'Corruption, Culture, and Markets' s. 119f.

²³ *Making Democracy Work*.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

bedste.²⁴ Civilsamfundets tilstand beskrev Putnam ud fra empiriske undersøgelser – målinger af så forskellige faktorer som foreningsmedlemskaber (alt fra sportslige, faglige, politiske, kulturelle til religiøse), avislæsning, vælgerdeltagelse, mødedeltagelse i lokalområdet, kirkegang samt folks tillid til f.eks. hinanden, regeringen og de offentlige institutioner.

Et velfungerende civilsamfund var vigtigt for udviklingen af det, Machiavelli havde betegnet som »*virtu civile*« – borgerdyd (*civic virtue* eller *civic mindedness*). Denne »borgerdyd« havde sin rod i tendensen til at danne små fællesskaber, der atter udgjorde grobunden for politisk og økonomisk udvikling. Disse fællesskaber befordrede nemlig kontakt (ansigt til ansigt) mellem mennesker og dermed tillid og samarbejde.

Ifølge Putnam kunne et moderne demokratisk samfund slet ikke fungere ordentligt uden de adfærdsnormer og den tillid, som et velfungerende civilsamfund afføder, og dette var Italien et godt eksempel på. Norditalien var præget af et civilsamfund, hvor individerne følte tillid til hinanden og til, at de kunne realisere egeninteresser i større fællesskaber. Dette skabte en følelse af fælles ansvar, der gjorde, at et regionalt demokrati kunne fungere. Politikerne var ukorrupte, offentligt ansatte følte et ansvar for at betjene borgerne, og borgerne var villige til at betale skat til fællesskabet.

I modsætning hertil fandt man et Syditalien, hvor kulturen netop var som beskrevet af Edward Banfield. Befolkningens tillid til hinanden rakte ikke langt ud over familien, og den overordnede ansvarsfølelse var lav. Færre udtrykte således tillid til deres egne medborgeres lovlighed. Desuden havde Syditalien færre sammenslutninger og foreninger. Færre læste aviser, var medlemmer af fagforeninger og stemte eller tog del i lokalpolitik osv. Omvendt var der god grobund for klientalisme. Politikerne var korrupte, tjenestemændene følte ikke et større ansvar for borgerne, og borgerne opfattede skat som tyveri.

²⁴ Se f.eks.: J. VAN TIL: *Mapping the Third Sector: Voluntarism in a Changing Economy*, New York 1989; og: N. UPHOFF: 'Grassroots organisations and NGOs in rural development: Opportunities with diminishing states and expanding markets' *World Development* 21/4 1993.

Når kultur betyder noget

Der var altså to politiske kulturer inden for samme land. Robert Putnam sporede en del af årsagerne til forskellene tilbage til 1300-tallet. Her var de norditalienske bystater præget af republikanske dyder, hvor borgerne forsøgte at samarbejde gennem forbund i løsningen af fælles problemer. Traditionelt var magten derfor institutionaliseret, horisontalt fordelt og reguleret af love og regler. Syditalien havde fra samme periode og frem derimod været præget af feudalisme og centralistiske statsdannelse. Magten var her hierarkisk fordelt og personificeret i familiens overhoved, den lokale hersker eller statsoverhovedet – og var primært baseret på vold, arvelighedsprincipper og æresbegreber.²⁵

SOCIAL KAPITAL

For at beskrive graden af tillid og et samfunds evne til at danne civilsamfund, inddrog Putnam ligeledes begrebet *social kapital*.²⁶ Med dette forstås *de uformelle værdier eller normer, delt af medlemmer af en gruppe (ikke-beslægtede), der gør det muligt for dem at samarbejde mere effektivt for at realisere fælles mål*.²⁷ Det er således ikke nok, at en gruppe deler værdier og normer – det er de »rigtige værdier«, der udvider radiusen af tillid til at omfatte andre end familien og fremme samarbejde i det offentlige liv, der her er tale om. Den sociale kapital fokuserer således på normer vedrørende bl.a. tillid, ærlighed, troværdighed, samarbejdsvilje, ansvarsfølelse for et fælles bedste, samhørighed og gensidighed (reciprocitet). Måling af social kapital udføres i forlængelse af den allerede omtalte analyse af civilsamfundet (f.eks. medlemskaber af frivillige foreninger etc.), tillidsundersøgelser (spørgeskemaundersøgelser) samt f.eks. en analyse af graden

²⁵ *Making Democracy Work*, s. 121ff. Jf. *Trust* s. 107 og 337. Magtens personificering og »male demonism« i traditionelle samfund, R. WRAGHAM og D. PETERSON: *Demonic males, apes and the origins of human violence*. London 1997, s. 244f.

²⁶ *Making Democracy Work*, s. 163-185.

²⁷ Jf. J.S. COLEMAN: 'Social capital in the Creation of Human Capital' *American Journal of Sociology* nr. 94, 1988, s. 95-121; Samme: *Foundations of Social Theory*, Cambridge, MA 1990; samt: 'Social capital' s. 98. Begrebet blev oprindeligt anvendt af bl.a. Pierre Bourdieu i forsøget på at forklare individers og grupperes adfærd vha. en model, der rakte ud over rene økonomiske og markedsrelaterede faktorer.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

af social dysfunktion (brud på kooperative normer – kriminalitet, korrupsion, skatteunddragelse og retstvister).²⁸

Et vigtigt spørgsmål er, hvorledes en sådan social kapital eller kooperative normer overhovedet opstår. For at forstå mekanismerne samt dilemmaerne ved samarbejde inddrages ofte en række traditionelle spilteoretiske overvejelser. Disse skal illustrere, hvorfor og hvorledes individer, der som udgangspunkt er egoistiske og forfølger egne fordele, ønsker og præferencer, alligevel kan vælge at forhandle, samarbejde og hjælpe andre. Med spilteoriene har socialpsykologer siden 1940'erne og 50'erne forsøgt at opstille en række scenarier, der skal afspejle dilemmaerne omkring kollektive handlinger og forskellige samhandlingssituationer, dvs. hvor der er en konflikt mellem egeninteresser og et fælles bedste. Disse situationer har man så søgt at afprøve i forskellige testsituationer – som »spil« med to eller flere aktører eller vha. matematiske modeller.²⁹ Aktørerne vil her ved rationelle valg af strategi (samarbejde – ikke samarbejde) forsøge at opnå egne mål (flest point) ud fra en vurdering af de andre aktørers valg, som man selv er afhængig af.

Det klassiske eksempel er »Fangens dilemma«. To medsamsvorne lovovertrædere holdes fanget uden at kunne kommunikere indbyrdes. Begge får at vide, at de vil gå fri og få en belønning, hvis man angiver den anden. Men hvis man forbliver tavs, og den anden angiver én selv, vil man blive straffet hårdt. Hvis begge angiver hinanden, vil begge slippe med en mildere straf. Hvis begge forbliver tavse går begge fri, men uden belønning.

I flere af spillene, som f.eks. »Fangens dilemma«, vil det rationelt set være den bedste fremgangsmåde for den enkelte fange (aktør) at undlade at samarbejde med den anden fange og i stedet sladre. M.h.t. samarbejde afbryder man altså dette, dvs. man »hopper af« (*defect*), eller man forsøger at tilegne sig en ensidig fordel på modpartens bekostning. Dette er dog kun den bedste løsning, hvis den anden *ikke*

²⁸ Jf. 'Social capital' s. 101f. Bl.a. anvendes WVS, der bl.a. omfatter spørgsmål vedr. graden af tillid til bl.a. andre mennesker og institutioner.

²⁹ For en nærmere gennemgang, se f.eks. M. RIDLEY: *The Origins of Virtue*, London 1997, s. 51ff.

Når kultur betyder noget

forsøger på det samme. Den næstbedste strategi er, at begge samarbejder (altså forbliver tavse), således at begge opnår en vis gevinst. Den tredjebedste løsning er den gensidige egoisme – *begge* »hopper af« (sladrer). Endelig er den dårligste løsning for den enkelte aktør, nemlig at man selv samarbejder (forbliver tavs), mens den anden hopper af og sladrer.

Ved et enkelt spil kan begge således se en vis fordel i at hoppe af – uanset hvad den anden så gør, vil man have forbedret sin egen situation. Samtidig regner man med, at den anden har gjort sig den samme overvejelse. Så selvom det ville give et bedre resultat for begge, hvis man opretholdt samarbejdet og tavsheden (den næstbedste løsning) hopper alle af. Dermed opnår man altså kun den tredje bedste løsning.

Det samme gælder scenariet, man har kaldt »Fælledens tragedie« (*Tragedy of the Commons*).³⁰ En gruppe kvægavlere deler et fælles græsningsareal, men vil ud fra egeninteressernes logik ikke være tilbageholdende med at føre deres eget kvæg på græs, hvorfor græsgangen overgræsses og udpines, da alle handler ens.

Disse scenarier afspejler situationer, hvor alle deltagerne har en kortsigtet fordel – men dog en fordel – i *ikke* at samarbejde, da der ikke eksisterer en troværdig gensidig aftale eller forpligtelse aktørerne imellem.

Men hvis spillet gentages (hvilket giver et mere realistisk billede af virkeligheden) kan der dog til tider alligevel opstå et stiltiende samarbejde imellem aktørerne. De halvdårlige erfaringer fra tidligere udfald, kan stimulere til et samarbejde for at forbedre ens *score*. De gentagne erfaringer med skadevirkningerne fremmer således samarbejdsviljen. Dette betyder ikke, at man opgiver egoistiske særinteresser, men blot at man gensidigt udviser en kalkuleret form for samarbejdsvilje og hjælpsomhed i forventningen om, at modparten også vil yde gengæld i fremtiden (reciprok altruisme). Men hvorvidt et sådan samarbejde overhovedet opstår og opretholdes afhænger af aktørenes erfaringer med hinandens tidligere handlinger. Dvs. de indbyrdes erfaringer afgør, hvorvidt man kan og tør opretholde en stabil indbyrdes tillid og forventning til hinandens

³⁰ G. HARDIN: 'Tragedy of The Commons' *Science* 162, 1968.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

adfærd – altså til at modparten ikke atter hopper af. Ideelt set burde aktørerne afholde sig fra atter at hoppe af, da dette ville give et dårligere resultat, hvis alle derefter gjorde det samme. Men fristelsen er dog alligevel til stede. Den bedste strategi har således vist sig at være »lige for lige«-strategien (*tit-for-tat*) – følg op med samarbejde, så længe modparten samarbejder – bryd, så snart han bryder (sanktion), for så at invitere til nyt samarbejde efter en kortere konfliktperiode.

En anden interessant sikring imod afhopning har i forlængelse af dette, vist sig at være aktørernes omsorg for eget omdømme. Er man en konstant eller regelmæssig afhopper vil modspillerne, fordi man har opbygget et dårligt ry, ikke invitere til nyt samarbejde i fremtiden. Den tillid andre måtte have haft til én forsvinder, og i længden vil dette forværre ens eget resultat. Man har derfor en interesse i at opretholde andres tillid ved at udvise troværdighed og bevise, at man overholder samarbejdets normer.

Det langsigtede samarbejde er altså spilteoretisk set at foretrække. Men dette kræver en længere periode af samhandlen (flere spil). Desuden kræver det overvågning/kendskab til hinandens handlinger og sanktioner mod afhoppere samt opbyggelsen af gensidig tillid, troværdighed og af indbyrdes kooperative normer, der indikerer og formidler tillid og troværdighed – altså social kapital. Herved kan de dilemmaer, der omgærdet kollektive handlinger overvindes.

Men et er spil, noget andet er virkelighed – eller er det? Politologerne Francis Fukuyama og Elinor Ostrom har eftervist, hvorledes opbyggelsen af kooperative normer foregår i virkelighedens verden, og ud fra dette opstillet forskellige overlappende samarbejdsscenerier.

For det første kan der ifølge Fukuyama i visse tilfælde spontant opstå kooperative normer. Efter at individer over længere tid har indgået i samspil (jf. spillets gentagelse), eksempelvis under dagligdags handel, eller idet fælles ressourcer skal forvaltes, opstår der til tider et stiltiende samarbejde.³¹ Herved kan der udvikles en række uformelle normer vedrørende acceptabel adfærd, der letter samarbejde og samhandlen.

³¹ 'Social capital' s. 102ff.

Når kultur betyder noget

De kooperative normer kan ligeledes videregives som tradition. Idet de inkluderes og opretholdes vha. opdragelse, dannelse og socialisering, kan de traditionelle normer være mere formaliserede end de spontant opståede; men er netop som tradition ikke nødvendigvis debatterede, vedtagne eller rationelt begrundede. Ikke desto mindre kan sådanne normer vedrørende bl.a. gensidighed, troværdighed, tillid osv. være særdeles funktionelle, når det gælder om at binde samfund sammen. De kan således bistå med et historisk repertoire af sanktioner mod normbrydere. De kan ligeledes tilbyde en række samarbejdsformer, der har bevist deres værd og derfor er tilgængelige for borgerne, når nye problemer vedrørende kollektive handlinger melder sig.

I forlængelse af de uformelle, spontane og traditionelle normer kan andre mere *formelle* normer også udvikles – som resultat bevidste *rationelle* overvejelser og debat, f.eks. i forbindelse med forhandling og indgåelse af kontrakter. Denne form for rationel forhandling kan dog ikke gennemføres i forbindelse med alle hverdagens foreteelser – uformelle og traditionelle normer *må* til stadighed forudsættes. Men som løsning på f.eks. brugen af fælles goder kunne der indgås et samarbejde byggende på klare regler og medbestemmelse. I denne forbindelse kunne egne institutioner oprettes til at forhandle, mægle, overvåge og opretholde de fælles goder. M.h.t. »fælledens tragedie« ville det evt. være nødvendigt, at brugerne ydede et bidrag til vedligeholdelse af græsgangene. Hvis alle havde adgang til de fælles goder, uanset om man bidrog hertil eller ej, kunne dette føre til, at visse aktører ville optræde som »gratispassagerer« eller »skulkere« (*free rider*-problematikken). I sidste ende resulterer dette i, at ingen yder noget.

Det kendetegnende for de hidtil nævnte scenarier er, at de som udgangspunkt kræver gentagen samhandlen, tillid og gensidighed (reciprocitet). Kendetegnende er det også, at sanktionerne mod normbrydere og »skulkere« er dårligt omdømme, udstødelse fra sociale netværk og udelukkelse fra fremtidigt samarbejde – altså moralske frem for legale sanktioner.

Men endelig nævnes også de mere »hierarkiske« normer. De indføres (til tider med rationel begrundelse) af en samfundsautoritet eller politisk institution. De består f.eks. af formelle regler, love, statsregulering og bindende afgørelser og

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

aftaler, der håndhæves med magt og legale sanktioner. Disse kan få indvirkning på uformelle og traditionelle normer, men omvendt udgør de sidstnævnte allerede på forhånd, som det ofte er blevet påvist, de politiske institutioners rødder og begrænsninger. En vigtig pointe er det ligeledes, at tredjeparten – den aktive statsmagt – selv bør være neutral (udenforstående og ikke-korrupt), hvilket den ofte *ikke* er i store dele af verden. Derfor kan statsmagten ikke yde aktørerne den nødvendige garanti bag indgåede aftaler. Dertil kommer, at den overvågning, en statsmagt evner at udføre, ofte er begrænset (til tider umulig), og at denne - samt evt. legale sanktioner – er omkostningsfulde. Dette hæver de samlede omkostninger i forbindelse med samarbejde og aftaler (de såkaldte *transaktionsomkostninger*).

I analyserne af social kapital lægges der derfor vægt på værdien af de kooperative normer, der er opstået under de tre første ikke-statslige scenarier. Disse normer er oftest primære og under alle omstændigheder mere vedvarende i forhold til rent rationelt opstillede eller politisk vedtagne normer. Studier er derfor blevet foretaget for at forstå grænserne og betingelserne for spontant opståede kooperative normer. Disse viser, at sådanne normer, og dermed social kapital, hovedsageligt opstår og udvikles under helt specifikke sociale og kulturelle betingelser.

På baggrund af sine empiriske studier af relativt små samfund viser Elinor Ostrom, hvorledes fællesskaber både kan frembringe uformelle og formelle regler vedrørende brugen fælles ressourcer, der hverken bygger på statsregulering eller privatisering eller fører til udpining/udtømmning af disse.³² I forlængelse heraf opstiller hun dog en række betingelser for den spontane frembringelse af kooperative normer. En del kendes fra traditionel spilteori. For det første må fællesskabet have en overskuelig størrelse. Hvis det omfatter for mange individer, vil det være svært at opbygge sit omdømme samt overvåge og opdage normbrydere og »skulkere«. Desuden er det vigtigt, at der sættes klare grænser for medlemskab

³² Bl.a. E. OSTROM: *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York 1990.

Når kultur betyder noget

af fællesskabet. Hvis individer kan træde ind og ud efter egen fri vilje, vil dette sløre, hvem der er medlemmer og således har ret og pligter. Desuden vil uklare »grænser« ligeledes besværliggøre overvågningen og dermed gøre opdagelsen af »brodne kar« næsten umulig. Stabile grupper er ligeledes betingelsen for, at individerne tvinges til gentagen samhandlen. Endelig er eksistensen af allerede etablerede normsystemer, der er fælles for medlemmerne, vigtig. Dvs. en fælles kultur, fælles ordforråd, vaner, symboler, gestik etc. Dette hjælper aktørerne til at skelne samarbejdende fra ikke-samarbejdende, at viderekommunikere egen troværdighed samt skabe fælles adfærdsregler, der gør handlinger mere forudsigelige. Kooperative normer er således langt sværere at etablere på tværs af kulturelle grænser.

Hvis vi med disse overvejelser in mente vender tilbage til det italienske eksempel, virker Putnams vægtning af civilsamfund og sociale netværk forståelig. Frivillig deltagelse i sociale netværk, som foreninger, øger borgernes indbyrdes interaktion og personlige relationer. Dette øger og opretholder de kooperative normer – som f.eks. tillid, troværdighed, gensidig hjælp, reciprocitet, solidaritet – og tillader at disse anvendes, udvises og spredes. Den kooperative adfærd bliver således mere synlig, og informationer om andres samarbejdsvillighed kan og bliver mere eller mindre bevidst indhentet. Denne gennemskuelighed øger omkostningerne for »afhoppere« og mindsker usikkerheden for de samarbejdsvillige pga. tidligere samarbejdssucces.

Der er dog her, som Putnam understreger, tale om horisontalt organiserede sociale netværk. Det vil sige sammenslutninger, hvor alle deltagere har samme status og hvor samarbejde bygger på gensidighed. Dette skal ses i modsætning til vertikale og hierarkiske netværk, der bygger på afhængighed mellem ulige aktører som f.eks. forholdet mellem en patron og en klient. I de vertikale netværk opretholdes samarbejdet ikke på baggrund af tillid og gensidighed, men som sagt på afhængighed, idet de underordnede ikke har mulighed for at sanktionere mod de overordnede, hvis disse »hopper af«.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

PATH DEPENDENCE, UDVIKLING OG ØKONOMI

Begrebet social kapital er siden slutningen af 1980'erne blevet brugt til at analysere og forklare årsagerne til, at nogle samfund er i stand til at udvikle samfundsmodeller byggende på en udviklet kapitalisme, høj levestandard, velordnede samfundsforhold, demokrati etc., mens andre forbliver ustabile, korrupte, præget af kriminalitet og med vestlige øjne inhumane.

Tilliden og kooperative normer er, som vi har set, en afgørende faktor, når det gælder om at overvinde de kollektive handlingers dilemmaer. Endvidere kan social kapital ses som et biprodukt af et velfungerende civilsamfund, men samtidig dets forudsætning.

Samfund med høj social kapital og velfungerende civilsamfund har en række erfaringer og modeller for fremtidigt samarbejde til rådighed. Disse kan få indvirkning på samarbejdet i andre dele af samfundet – f.eks. mellem arbejdsmarkedets parter, i handel, mellem private grupper, mellem lovgivere (politikere) osv.³³ Har et samfund høj social kapital, kan dette således virke selvforstærkende, idet der sker en akkumulering – en god cirkel, der ligeledes smitter af på opbyggelsen af politiske institutioner, hævder bl.a. Putnam.

Velfungerende institutioner kræver mellemmenneskelige og sociale færdigheder. Demokratiske værdier indebærer, at man er parat til at handle kollektivt for at opnå fælles mål, indgå kompromis samt anvende demokratiske beslutningsprocesser. Begge dele kendes fra og opbygges i de horisontalt organiserede netværk. Ligeledes forventer borgere med et velfungerende civilsamfund, at de offentlige institutioner og regeringsudøvelsen også er velfungerende – og dette opnår de ofte gennem egne anstrengelser, som det ses i Norditalien (og Danmark).

Men ikke alle kulturer har lige gode forudsætninger for at opbygge høj social kapital. Modsat Norditalien kunne man om Syditalien sige, at individer uden for familien ikke bærer et overskud eller en sum af omdømme og tillid (social kapital) med sig, der kan indløses eller omsættes til aftaler og samarbejde. Familie- og slægtsbåndene udgør her så stærke bånd, at individerne har svært ved at knytte

³³ 'Social capital', grupper og netværk med »*positive externalities*«, s. 101ff.

Når kultur betyder noget

bånd til andre grupper. I stedet er borgerne fremmedgjorte over for hinanden og resten af samfundet. Når man stilles over for de kollektive handlingers dilemma, er den fremherskende strategi derfor »afhopning«.

At knytte stærke bånd til familien og at foretrække »afhopning« er dog ikke et irrationelt valg. Det er den eneste rationelle overlevelsesstrategi i netop denne sociale og kulturelle kontekst. Ligeledes er en hobbesiansk løsning af samarbejdets dilemmaer – en stærk og undertrykkende stat – at foretrække frem for det rene anarki. Denne giver »de kynisk underdanige borgere« et minimum af sikkerhed – også selvom magtudøvelsen til tider er vilkårlig. På denne måde er det trods alt muligt at opretholde tilværelsen. Derfor »rettes« den sociale, kulturelle og politiske kontekst ikke nødvendigvis med tiden. Den forbliver snarere fastlåst på samme uheldige spor. Denne onde cirkel er, hvad Putnam og økonomiprofessor og nobelprisvinder Douglass C. North betegner som samfunds og kulturers »*path dependence*«. Som Putnam bemærker, har de kulturelle og sociale forskelle, som eksisterer mellem Nord- og Syditalien, vist sig »overraskende konstante«.³⁴

Den samme konklusion når Douglass C. North m.h.t. de tidligere kolonier i Nord- og Sydamerika. Hvor de engelske parlamentariske borgertraditioner stadig forefindes i Nordamerika, lider Sydamerika stadig under fortidens centralistiske autoritarisme, familisme – samt klientalismens vertikale afhængighed.³⁵

Som nævnt viser undersøgelser, at der er en positiv korrelation mellem protestantisme og social kapital. Dette forklarer bl.a. David Landes med protestantismens vægtning af det individuelle ansvar på bekostning af familieloyalitet. Protestantismen resulterede desuden i en særlig dagligdagsetik. På den ene side lagdes der vægt på nøjsomhed og foretagsomhed, men på den anden side også ærlighed og moralsk konformitet *uden for* familien.³⁶

³⁴ *Making Democracy Work* kap. 5, jf. s. 179ff.

³⁵ *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance* kap. 10-12.

³⁶ 'Culture Makes Almost All the Difference' s. 11ff. Jf. 'Corruption, Culture, and Markets' s. 119 m. henv. Samt: 'Social capital' s. 99.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

Kulturel afhængighed eller *path dependence* betyder, at den sociale kontekst tilbyder individer og grupper bestemte valgmuligheder afgrænset af de løsningsmodeller, der er tilgængelige i den pågældende kultur. Det samme gælder de tilskyndelser, værdier, vaner og mentale modeller, der dominerer den omgivende sociale kontekst. Når det gælder sammenhængen mellem kultur og økonomisk eller politisk udvikling taler professor M. Grondona derfor ligefrem om »udviklingsmodne« og »udviklingsresistente« kulturer og opstiller en typologi for at skelne mellem disse.³⁷

I forlængelse af Banfields og Putnams undersøgelser, har Francis Fukuyama også anvendt begrebet social kapital til at undersøge og beskrive kulturers evne til skabe komplekse kapitalistiske virksomhedsorganisationer.³⁸ Dette sker ud fra antagelsen om, at graden af tillid mellem individer i en kultur vil afspejle sig i ledelsesstil og dermed i størrelsen af de organisationer, der kan skabes, og den handelsvirksomhed, der kan foretages. Enhver handel omfatter et element af tillid, desuden kræver et frit marked en universalisme (dvs. at alle behandles efter samme standard). Dette er svært at forlige med lavtillidskulturers nepotisme og partikularisme. Lav social kapital medfører således økonomisk stagnation, påpeger Fukuyama.

Ejendomsrettigheder, kontrakter, kommerciel lovgivning er alle uundværlige institutioner, når der skal skabes et moderne markedsorienteret økonomisk system. Men det er muligt at spare betragteligt på transaktionsomkostningerne, hvis sådanne institutioner er suppleret med social kapital og tillid. Omvendt er tillid et resultat af allerede eksisterende samfund, der deler moralske normer og værdier. Disse samfund er ikke, i hvert fald ikke som de leves i og opleves af deres nuværende medlemmer, et resultat af et rationelt valg i den økonomiske betydning af begrebet.³⁹

Højtillidskulturer som Japan og Tyskland kan således både skabe komplekse samfund og store virksomheder, mens andre kulturer har problemer med dette som

³⁷ M. GRONDONA: 'A Cultural Typology of Economic Development' i: *Culture Matters*, s. 44-55.

³⁸ *Trust* og F. FUKUYAMA: *The Great Disruption. Human Nature and the Reconstitution of Social Order*, New York 1999.. Jf. 'Social capital'.

³⁹ *Trust* s. 336.

Når kultur betyder noget

følge af lav social kapital. F.eks. ender Kina og Syditalien med en art netværkskapitalisme, da tillid og ledelse er struktureret omkring familien. Syditalien har således langt færre større virksomheder end Norditalien – en forskel, der er desto mere markant, hvis statsejede virksomheder trækkes fra. Syditaliens private virksomheder er små, skrøbelige og familiebaserede. På samme vis drives landbruget, nemlig som små familiebrug, hvor man til tider gør brug af daglejere.⁴⁰

Robert Putnam fik en del opmærksomhed, da han efter sine italienske undersøgelser vendte blikket mod USA. Han syntes nemlig at kunne dokumentere et forfald af det amerikanske civilsamfund over de sidste 30 år.⁴¹ I bogen *Bowling Alone* foretog Putnam som i Italien omfattende undersøgelser af folks adfærd som samfundsborgere (*civic behavior*). Han opstillede en række indekser over den sociale kapital rundt om i USA og konkluderede bl.a., at denne og amerikanernes borgerdyd (*civic virtue*) generelt var ved at erodere.⁴² Dette var dårligt nyt, eftersom Putnam og mange andre analytikere af social kapital, som nævnt, ligeledes så en sammenhæng mellem dette og regional økonomisk stagnation.⁴³

Denne sammenhæng blev dog bestridt af professor Richard Florida med bogen *The Rise of the Creative Class*,⁴⁴ der blev ret så populær i politisk korrekte kredse (også herhjemme). Florida hævdede, at drivkraften i den højteknologiske og IT-baserede »new economy«, der ville præge fremtidens videns- og informationssamfund, var »en kreativ klasse« – dvs. »en superkreativ kerne« af videnskabsfolk, ingeniører, IT-folk og udøvende kunstnere, samt en gruppe af »kreative professionelle«, ledere, advokater, finansfolk, teknikere etc. Folk med beskæftigelse i servicefag og traditionel industri/produktion talte derimod ikke med

⁴⁰ Ibid. s. 101 og 107.

⁴¹ R. D. PUTNAM: 'Bowling Alone. America's Declining Social Capital' *Journal of Democracy* 6:1, januar 1995; Samme: 'The Strange Disappearance of Civic America' *The American Prospect* no. 24 1996; Samme: *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*, New York 2000.

⁴² Hovedårsagerne til et så pludseligt forfald af social kapital kunne efter Putnams mening bl.a. findes i udbredelsen af tv. Putnams resultater har været omdiskuterede, og siden er han selv kommet med en mere positiv vurdering af det amerikanske civilsamfunds tilstand, jf. R. D. PUTNAM: *Better Together*, New York 2003.

⁴³ F.eks. 'The Prosperous Community'.

⁴⁴ R. FLORIDA *The Rise of the Creative Class: and how it's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*, New York 2002.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

i denne sammenhæng. Den kreative klasse udgjorde omkring 30% af den amerikanske arbejdsstyrke. Det afgørende for USA's storbyers udvikling var derfor, hvorvidt man var i stand til at tiltrække denne klasse, der besad den »kreative kapital«. At kunne tiltrække denne klasse afhang af »stedets kvalitet« (*»quality of place«*). Dette kunne gøres op efter, hvor mange bekvemmeligheder, underholdningstilbud og forlystelser et område kunne tilbyde. Desuden afhang det af, om området var præget af »progressive værdier« som tolerance overfor etniske minoriteter, kulturel mangfoldighed og åbenhed over for homoseksuelle. Dette ville tiltale de unge software-designeres og den kreative klasses livsstil, smag og holdninger (som åbenbart var entydige). Kun hvis en storby kunne tilbyde et kreativt, spændende, åbent og tolerant miljø, ville man kunne tiltrække den rigtige arbejdskraft og de rigtige virksomheder, mente Florida.

For at måle, hvor godt forskellige byer gjorde sig i disse sammenhænge, opstillede Florida forskellige indekser – *Coolness Index* (udbud af forlystelser), *Gay Index* (antallet af bosiddende homoseksuelle par), *Boheme Index* (antallet af udøvende kunstnere), *Melting Pot Index* (andel af folk født i udlandet) og *Interracial Index* (antallet af ægteskaber på tværs af racer). Disse opsummeredes i et samlet *Creativity Index*. Florida sammenholdt dette med graden af økonomisk succes – målt efter antallet af højteknologiske virksomheder (*High Tech Index*) og antallet af udstedte patenter (*Innovation Index*). Florida mente her at kunne se en sammenhæng. Høj social kapital var derimod ligefrem hæmmende for udvikling. De stabile højtillidssamfund var ofte indelukkede, indadvendte og fremtidskeptiske. Disse områder ville derfor blive overhalet af udviklingen, mente Florida.

Florida fik her støtte af en pensioneret statistiker fra Austin Universitet, Robert Cushing, som avisen *Austin American Statesman* satte til at teste, hvorfor byen Austin (blandt Richard Floridas kreative topscorere) havde fordoblet sin befolkning over de sidste 10 år og var blevet forvandlet til et center for den højteknologiske industri.⁴⁵ Cushing afviste, at Putnams teorier om social kapital fra

⁴⁵ Resultater bragt af B. BISHOP og M. LISHERON: 'Cities of Ideas: Prosperity and its Price – Rise of the Creative Class' *Austin American Statesman*, 28. april 2002; jf. R. FLORIDA, R. CUSHING og G. GATES:

Når kultur betyder noget

Bowling Alone kunne være forklaringen. Tværtimod flygtede folk fra byer med høj social kapital og bosatte sig i stedet i områder med lav social kapital. Disse steder var dog til gengæld, som Florida påpegede, præget af høj innovation (udstedelse af patenter) og højteknologiske virksomheder.

Floridas teorier blev altså faktisk taget alvorligt (ikke kun i Austin) og fik betydning for byplanlægningen rundt om i USA's storbyer. Holdningsmæssigt var de jo ligeledes vand på den politiske korrektheds mølle. Florida har herhjemme derfor naturligvis været en obligatorisk gæst i DR P1. Problemet er bare, at Floridas teorier ikke holder vand.

Som Putnam allerede tidligt indvendte, siger Floridas undersøgelser intet om de kausale forhold i korrelationen mellem en hurtig økonomisk vækst og lav social kapital over en tidsmæssigt begrænset periode. Det kausale forhold kunne ligeså godt forholde sig omvendt af det, Florida påstår – nemlig, at den hurtige økonomiske vækst har tiltrukket mange tilflyttere og dermed forårsaget sociale omvæltninger og ustabilitet – og således lav social kapital.⁴⁶ At Florida anvender en begrænset periode (1997-2000), hvor dot-com-industrien oplevede en kraftig vækst, til at underbygge sit paradigme, er ligeledes blevet kritiseret af andre, særligt S. Malanga (*Manhattan Institute for Policy Research*) og J. Kotkin.⁴⁷ Floridas kreative topscorere har nemlig siden vist sig at være døgnfluer, der i dag økonomisk stagnerer, efter IT-boblen brast. Floridas *Creativity Index* har altså ikke kunnet forklare økonomisk dynamik *over længere tid*. M.h.t. skabelse af nye arbejdspladser har Floridas progressive topbyer fra 1983 til 2004 ikke klaret sig bedre end andre mere »ukreative« byer – faktisk tværtimod. Heller ikke når det gælder foretagsomhed og vækst imponerer Floridas byer. Her er det andre byer, der løber med de firmaer, der har høj vækst *over en længere periode*. Og disse findes i

'When Social Capital Stifles Innovation' *Harvard Business Review*, august 2002; E. EAKIN: 'The Cities and Their New Elite' *New York Times*, 1. juni 2002.

⁴⁶ Jf. Putnams svar, *Austin American Statesman*, 28. april 2002.

⁴⁷ S. MALANGA: 'The Curse of The Creative Class' *City Journal*, vinteren 2004; J. KOTKIN: 'Paths to Prosperity' *American Enterprise*, juli/august 2003; Samme: 'Top 25 Cities for Doing Business in America' *Inc. Magazine*, marts 2004; Samme: 'The Ephemeral City' *Los Angeles Times*, 27. juni 2004; Samme: 'Pluses, Minuses for Providence. Trying to Be Hip Won't Save Cities' *Providence Journal*, 2. juli 2004.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

dag langt fra inden for IT eller den højteknologiske branche.⁴⁸ Udover det forhold, at 90'ernes unge software-designere ikke længere er i så høj kurs på arbejdsmarkedet, sker der ifølge Kotkin også noget interessant med folk i den kreative klasse, når de runder de 30 og stifter familie. Ser man på de demografiske rapporter, forlader de nemlig de mondæne og »farverige« kystbyer, som Florida beskrev, for i stedet at slå sig ned i forstæderne i det nye »*Inland Empire*«. Det der tiltrækker synes ikke at være antallet af natklubber og et mangfoldigt etnisk miljø – men derimod faktorer som leveomkostninger, kontorleje, lave skatter og familievenlige omgivelser med gode skoler, lav kriminalitet og stærke middelklassekvarterer. Var der nogen der sagde social kapital?⁴⁹

SOCIAL KAPITAL OG DEN MUSLIMSKE VERDEN

Flere studier har fulgt traditionen efter Banfield, Putnam og Fukuyama og på lignende måde rettet opmærksomheden mod kulturelle årsager som tillid og social kapital for at forklare, hvorfor stort set intet, der forbindes med udvikling, lykkes i visse samfund.

Her kan bl.a. nævnes den svensk-amerikanske forsker Göran Hydén, der har studeret de afrikanske lande og således taler om »uansvarlig individualisme«. I de afrikanske samfund savnes i høj grad en opfattelse af et »fælles bedste«. Individene spekulerer i at tage fra samfundet, hvis der er mulighed for det ud fra antagelsen om, at »det ville andre også gøre, hvis de havde muligheden«.⁵⁰ Samme mentalitet genfindes ifølge den russisk-amerikanske forsker Matthew Maly i Rusland. Dette er forklaringen på, at stort set alle forsøg på reformer er

⁴⁸ Jf. 'Mapping America's Entrepreneurial Landscape' *National Commission on Entrepreneurship*, 2001.

⁴⁹ Den positive sammenhæng mellem social kapital (tillid) og BNP eftervises ligeledes i den tidligere omtalte undersøgelse af Inglehart ('Culture and Democracy'). Af andre af Floridas påstande, som efterfølgende er blevet afkræftet, kan nævnes korrelationen mellem antallet af homoseksuelle og økonomisk dynamik; se T.N. CLARK: 'Urban Amenities: Lakes, Operas, and Juice Bars. Do They Drive Development?' i: *The City as an Entertainment Machine*, Chicago 2003.

⁵⁰ Jf. interview med Jan Bo Hansen, 'Socialt krak', *Weekendavisen* 8. december 2000.

Når kultur betyder noget

mislykkedes.⁵¹ Kendetegnende for lavtillidssamfund er det ligeledes, at udover familien er de mest magtfulde grupper ofte forbrydersammenslutninger eller bander – som mafiaen i Syditalien og Rusland samt den kinesiske tong-bevægelse.

Vender man blikket mod den muslimske verden, finder man nogle af de samme træk, som vi fandt i Syditalien. Ifølge den engelsk-amerikanske antropolog Robin Fox findes årsagen til den udbredte praksis med fætter-kusine-ægteskaber i den muslimske verden netop i den lave tillid mellem individer fra forskellige familier/slægter.⁵² Fox har i flere interviews været stærk kritisk over for forsøgene på, at eksportere demokrati til den arabiske verden. Netop pga. deres familieværdier.

»Liberal demokrati er baseret på den vestlige forestilling om autonome individer forpligtet af et fælles bedste, men således ser medlemmerne af disse tætte og fasttømrede slægtsgrupper ikke verden. Deres verden er delt i to: slægtninge og fremmede.« – »Det hele handler om tillid [...] når der ikke er et stabilt retssamfund og ingen sikkerhed m.h.t., hvem du kan stole på, falder folk hurtigt tilbage til familien.«⁵³

At familieværdier har afgørende betydning for, hvilke ideologiske systemer der kan vinde fodfæste i et bestemt kulturområde og dermed, hvilke samfundstyper og institutioner der kan opbygges, fremførtes ligeledes af historikeren og antropologen Emmanuel Todd i bogen *The explanation of ideology*.⁵⁴ Todd er marxist, men hans analyse af familieværdier er stærkt inspireret af den franske 1800-tals sociolog Frederic Le Play, der analyserede familieværdier i Frankrig og resten af Europa. Dette gjorde Le Play i en opposition til det napoleonske revolutionskodeks og dets tro på europæisk harmonisering. En politisk og ideologisk harmonisering ville ifølge Le Play stride mod de mange forskellige familieværdier i Europa. På samme måde viser Todd, at variationer i ideologiers og religiøse retningers udbredelse

⁵¹ M. MALY: *Russia As It Is: Transformation of a Lose/Lose Society*, Bangor 2003.

⁵² R. FOX: *Kinship and Marriage. An Anthropological Perspective*, Cambridge 1967 og 1983.

⁵³ Fra to interviews hhv.: C. CARYL: 'Where Bloodlines Reign' *Newsweek* 3. december 2003; J. TIERNEY: 'Marrying cousins: Iraqi Family Ties Complicate American Efforts for Change' *New York Times* 30 september 2003.

⁵⁴ E. TODD: *The explanation of ideology: Family structures and social systems*, Oxford 1985.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

skyldes forskellige familietypers dominans verden over. Todd analyserer forholdet mellem familiestruktur og de forskellige -ismer og forbinder dem ligeledes med andre sociale fænomener.

Familielivet udgør ifølge Todd den grundlæggende antropologiske struktur – her indlæres værdier og skabes modeller for social adfærd. Forholdet til faderen, til søskende og andre familiemedlemmer, fordelingen af arv, samt hvorvidt næste generation forventes at etablere et nyt hjem eller forblive boende sammen med forældrene, er alle sammen forhold, der vil afspejle sig i en kulturs forståelse af principper vedrørende autoritet, lighed og frihed.

I den muslimske verden dominerer en familietype, der på en gang er patriarkalsk og egalitær, idet der eksisterer lighed mellem brødre m.h.t. arverettigheder. Desuden er det typisk, at der eksisterer et bofællesskab mellem gifte sønner og deres forældre. Endvidere er endogami – altså ægteskab mellem slægtninge – hyppig, dvs. mellem brødres børn (fætter-kusine). Dette er *ikke* forbudt ifølge islam, og derfor var områder, hvor disse former for ægteskabspraksis var dominerende, mere modtagelige for islam.⁵⁵

Fordelen ved denne form for endogami er, at ens hustru »ikke er en farlig og potentielt hadet fremmed, men en kusine, der bør elskes og beskyttes.« Men den endogame fællesfamilie har en række samfundsmæssige bivirkninger. Da familiens kvinder er forbeholdt slægten, er fri indgåelse af ægteskaber problematisk. Derfor »kræver det endogame system absolut kontrol med kvinderne, hvilket gør tilfældige møder og besvangringer, der ikke følges op af ægteskab, umuligt.« Slør og adskillelse af kønnene sikrer i forlængelse af dette kvindens »sociale ødelæggelse«. Men bl.a. denne »sociale eliminering af kvinder« medfører på længere sigt uddannelsesmæssig og økonomisk tilbagestående og social stagnation i de muslimske samfund, påpeger Todd.⁵⁶

De stærke loyalitetsbånd inden for den endogame fællesfamilie og den islamiske tradition gør, at den vestlige opfattelse af individet ikke genfindes i den muslimske

⁵⁵ Ibid. s. 133-37. Inden for kristendommen udvikledes et eksogamt ideal, og fætter-kusine-ægteskaber blev forbudt.

⁵⁶ Ibid. s. 140-42.

Når kultur betyder noget

verden. Sammen med den endogame fællesfamilie udgør dette en »uoverstigelig forhindring for etableringen af staten« i en vestlig betydning af ordet.

Som Max Weber påpegede, kræver etableringen af staten et upersonificeret bureaukrati byggende på abstrakte og rationelle adfærdsnormer, der hverken er afhængig af familie- eller venskabsrelationer. Familieloyalitet er dog netop kernen i den sociale adfærd i de muslimske samfund. »Den islamiske tradition anerkender to fundamentale institutioner: religion og familien.« Som i Syditalien er det derfor yderst besværligt at skabe et velfungerende civilsamfund samt social kapital. I stedet undermineres en svag stat af nepotisme og korrupsion. Derfor »fremtræder det muslimske samfund snarere som en række sidestillede familier end et fællesskab af individer.«⁵⁷ Digteren Henrik Nordbrandt gav et godt billede af denne amoralske familisme i den muslimske verden, da han beskrev forholdene i Tyrkiets storbyer:

De har ingen fornemmelse af, at de hører til samfundet, at staten giver os noget, så vi må også give den noget igen. Alt, hvad de har af tilhørsforhold, er islam og familien. Inden for familien eller klanen er der et meget strengt kodeks for, hvad man må og ikke må. Men i samme øjeblik, man er uden for familien, må man alt. Folk smider affald alle vegne, så længe det ikke er uden for eget hus.⁵⁸

Andre analyser fokuserer også på de muslimske samfund som lavtillidssamfund. Lav social kapital kan således ifølge fhv. oberst Norvell B. De Atkines udsagn forklare den begrænsede militære effektivitet, arabiske hære har udvist siden 1945.⁵⁹ Udover nepotisme og klanrivaliseringer har De Atkine som militærattaché og rådgiver i arabiske lande gennem 30 år oplevet, hvorledes manglende indbyrdes tillid bl.a. ofte betød, at officerer og andet nøglepersonel ikke videregav militær viden eller teknisk indsigt til kolleger eller kampfæller (egl. rivaler). Ved at opretholde monolet på sådanne informationer kunne man nemlig sikre sin egen plads i hierarkiet. »En veteran, når det gælder indbyrdes konkurrence i Pentagon,

⁵⁷ Ibid. s. 144-47.

⁵⁸ Interview af O. Nyeng, *Weekendavisen*, 18. juni 2004.

⁵⁹ N.B. DE ATKINE: 'Why Arabs Lose Wars' *Middle East Quarterly* december, Vol. 6, No. 2. 1999.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

vil føle sig som en børnehaveklasseelev, når han møder de rivaliseringer, der eksisterer i et arabisk militært hovedkvarter.«

En udpræget hierarkisk og centralistisk tænkning præger de arabiske hære. Oftest ønsker man ikke autoritet eller beslutningsansvar uddelegeret, hvilket medfører, at underofficerer ikke tør udvise ansvar eller tage beslutninger på egen hånd uden først at konsultere overordnede. Samtidig savner arabiske officerer i høj grad lederevner. Disse synes ikke at være i høj kurs, da man i forvejen behandler underordnede og særligt menige soldater som undermennesker. I det nærmest paranoide miljø, som en arabisk hær udgør, savnes ikke kun sammenhold inden for enhederne, men også samarbejdsdygtighed, når det gælder koordinerede aktioner flere enheder imellem. Manglende indbyrdes tillid er særligt omkostningsfuldt under kamp, hvor ild og bevægelse kræver tillid til, at man vil modtage den nødvendige støtte fra andre enheder.

Med bogen *The Closed Circle*⁶⁰ giver David Pryce-Jones mange eksempler på normer og værdier, der medfører, at retssamfund og demokrati med tilhørende institutioner ikke kan slå rod i den arabiske verden, og hvorfor vold i stedet er blevet den dominerede politiske udtryksform.⁶¹ Ifølge Pryce-Jones hindrer den stærke vægtning af ære og skam udviklingen af den slags normer, der er afgørende for vestlige begreber vedrørende kontraktindgåelse, samarbejde og indgåelse af kompromis. I en kulturel sammenhæng, hvor der lægges så stor vægt på ære og skam, kan indgåelse af kompromis i sig selv være et nederlag, der kan føre til, at man taber ansigt.

Ganske som i andre ære-skam-kulturer,

følger der ingen vanære af primære transaktioner som at snyde på vægten, føre enhver bag lyset m.h.t. kvaliteten eller arten af varer, snyde ved spil eller føre falsk vidnesbyrd. Den, der gør disse ting, er bare hurtigere i opfattelsen end sin næste; idet han intet skylder ham, kan det ikke bebrejdes ham, at han tager, hvad han kan.

⁶⁰ D. PRYCE-JONES: *The Closed Circle – Interpretation of The Arabs*, Chicago 2002.

⁶¹ Bogen er blevet kaldt den arabiske verdens »psykoanalyse« og skulle efter sigende være forbudt i flere arabiske lande.

Når kultur betyder noget

Derfor kan »lighed for loven, denne centrale konstitutionelle grundpille, ikke forliges med skam- og æresbegreber. Tværtimod finder individet æresoprejsning, idet han ikke indgår kompromis m.h.t. noget som helst, der kunne mindske hans fordele overfor andre mennesker.« Og derfor er »vold i alle forhold, huslige, private og offentlige, interne og eksterne, ikke kun almindeligt, men også systematisk og aldeles uigennemtrængelig for gradvis reform eller forbedring«.⁶²

I disse kulturelt betingede forhold skal årsagerne til den muslimske verdens underudvikling findes. Men som professor Bernard Lewis påpeger, er der to spørgsmål, et folk kan stille sig, når noget er gået galt. »Det ene er: „Hvad gjorde vi galt?“ og det andet er: „Hvem gjorde dette imod os?“ Det sidste fører til konspirationsteorier og paranoia. Det første spørgsmål fører hen imod en anden tankegang: „Hvordan kan vi gøre det bedre?“« Desværre vælger den muslimske verden oftest det andet spørgsmål og dermed konspirationsteoriene, frem for at se på patologierne i egen kultur.⁶³

SOCIAL KAPITAL OG MULTIKULTUR

Som Ostrom påpegede, er der en sammenhæng mellem en spontan udvikling af kooperative normer og relativt små, stabile og kulturelt homogene fællesskaber. Når det kommer til den mere uoverskuelige situation, som større befolkninger og mere komplekse samfund udgør, er den sociale kapital desto mere afgørende. F.eks. når det gælder sikring mod normbrydere og skulkere.⁶⁴ Hvad da med multikulturelle samfund? Hvad vil der ske med samfund og kulturer, der traditionelt har haft høj grad af social kapital, hvis disse bliver mere multietniske, f.eks. som resultat af en stigende indvandring fra samfund med lav social kapital? Vil den sociale kapital falde og dermed erodere sammenhængskraften i disse samfund, eller vil den forblive uændret?

⁶² *The Closed Circle*, s. 38 og 402.

⁶³ Jf. *What Went Wrong?*

⁶⁴ *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance* s. 35.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

Kulturel og etnisk homogenitet er, som det ses af det syditalienske eksempel, ikke nogen garanti for høj social kapital. Social kapital forudsætter ganske bestemte kulturelle forhold og værdier, men flere faktorer peger dog også på, at kulturel og etnisk *heterogenitet* er ensbetydende med lav social kapital. Dette er dog et ømtåleligt emne, som socialforskere har været varsomme med at udtale sig alt for tydeligt om. De amerikanske forskere, som har skrevet de centrale værker om social kapital (Putnam, Fukuyama), søger ofte at gå uden om spørgsmålet, måske fordi svaret er ubehageligt.

Tolv år efter, at Edward Banfields undersøgelser af forholdene i Syditalien var blevet vel modtaget, udgav han en lignende undersøgelse vedrørende situationen i de sortes ghettoer i de amerikanske storbyer. Banfield mente, at de sociale problemer i disse bydele skyldtes en udbredt kortsynethed (*»present-mindedness«*) og manglende forudseenhed blandt indbyggerne dér – en indstilling, som nok så megen socialhjælp ikke ville ændre på.⁶⁵ Banfields konklusioner ophidsede i den grad den racebevidste offentlighed, at Banfield måtte have politibeskyttelse pga. trusler.⁶⁶

Måske med dette i baghovedet holdt Putnam sig i *Bowling Alone* til den amerikanske middel- og øvre middelklasse i sine forklaringer på det amerikanske civilsamfunds forfald. Dermed undgik han at inddrage ømtålelige faktorer som f.eks. forskellene mellem etniske grupper, ghettoerne i USA's storbyer samt det stigende antal immigranter.⁶⁷

Omvendt var én af faktorerne for Richard Floridas vurdering af en bys kreativitet som sagt graden af etnisk diversitet. Jo mere multietnisk, desto mere kreativitet og økonomisk dynamik. Nu holdt Floridas teser jo ganske vist ikke. Men skulle man alligevel følge hans tankegang, er det vel interessant, at det ikke er de mange kulturer, der i sig selv skaber den økonomiske dynamik, men derimod en kreativ

⁶⁵ E. BANFIELD: *The Unheavenly City. The Future and Nature of Our Urban Class*, Boston 1970; fulgt op med: Samme: *The Unheavenly City – Revisited*, Boston 1974.. Jf. O. LEWIS: 'The Culture of Poverty' i: DANIEL P. MOYNIHAN (red.): *On Understanding Poverty*, New York 1968.

⁶⁶ N. LEMANN: 'Kicking in Groups' *The Atlantic Monthly*, april 1996.. Banfields kapitel om optøjer, 'Rioting Mainly for Fun and Profit', kan med nutidens raceuligheder synes nærmest profetisk.

⁶⁷ Jf. 'Kicking in Groups'.

Når kultur betyder noget

klasse, der blev tiltrukket af et »eksotisk« miljø. Den kreative klasse besidder bestemte værdier og søger et rum, hvori de kan fremvise og udleve disse værdier. De, der tilhører de etniske minoriteter og immigrantgrupperne, er primært beskæftiget i service og industri/produktion og tilhører dermed ikke selv den kreative klasse. Men i stedet udgør deres liv og eksistens kulissen for den kreative classes »oplevelser«, kunne man sige.

Siden slutningen af 1990'erne har der dog været en del amerikanske forskere, der gennem empiriske studier har forsøgt at kortlægge den sociale kapital i multi-etniske samfund.

For det første peger en række undersøgelser på, at etnisk homogenitet har en rodfæstet socialpsykologisk betydning, når det kommer til den tillid og troværdighed mennesker udviser. Folk udviser således større tiltro til andre, der tilhører samme etniske, kulturelle eller racemæssige gruppe som dem selv. Folk har derimod svært ved at stole på mennesker, der er forskellige fra dem selv. Genkendelighed eller familiaritet avler ganske enkelt tillid og gensidighed.⁶⁸ Eksperimenter viser desuden, at folk med forskellig racemæssig baggrund oftere snyder hinanden – »hopper af« om man vil. Jo mindre folk ligner hinanden, desto mindre tillid er der mellem dem.⁶⁹ Dette vil nok så megen god vilje, »samtale« eller folkeoplysning næppe ændre på.

Det er derfor ikke overraskende, når nyere amerikanske undersøgelser viser, at lokalsamfund med høj grad af etnisk diversitet har store problemer, når det gælder social og økonomisk sammenhængskraft.⁷⁰ Skulle de blodige og skræmmende –

⁶⁸ *Foundations of Social Theory*; ældre undersøgelser f.eks.: G. W. ALLPORT: *The Nature of Prejudice*, Cambridge, MA 1954; G. BECKER: *Economics of Discrimination*, Chicago 1957; H. TAJFEL et al.: 'Social Categorization and Intergroup Behavior' *European Journal of Social Psychology*, 1 1971.

⁶⁹ A. BARR: 'Familiarity and Trust. An Experimental Investigation' *CSAE Working Paper* 99-23, University of Oxford 1999; E.L. GLAESER et al.: 'Measuring Trust' *Quarterly Journal of Economics*, vol. 115 (3), 2000, s. 811-846.

⁷⁰ Se f.eks.: E.L. GLAESER et al.: 'Economic Growth in a Cross-Section of Cities' *Journal on Monetary Economics* vol. 36, august 1995, s. 117-144; J. POTERBA: 'Demographic Structure and Political Economy of Public Education' *NBER Working Paper* 5677, juli 1996; E. LUTTMER: 'Group Loyalty and Taste for Redistribution' *Journal of Political Economy* 109, 3, 2001; C. GOLDIN og L. KATZ:

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

historiske og aktuelle – erfaringer m.h.t. borgerkrige og væbnede konflikter ikke være nok, så dokumenterer nyere undersøgelser ligeledes, at multietniske stater fungerer dårligt internationalt set. Kvaliteten af regeringsudøvelsen og den økonomiske vækst er således højere i homogene stater end i etnisk fragmenterede lande.⁷¹

M.h.t. de amerikanske forhold har især professor Alberto Alesina fra Harvard Universitet i en række undersøgelser påvist den negative effekt, etnisk diversitet har på den sociale kapital. Alesina viser således, at i racemæssigt fragmenterede områder er individer mindre villige til at bidrage skattemæssigt til det offentlige (særligt til offentlig sygesikring og andre former for socialhjælp). Befolkningsgrupperne har ligeledes sværere ved at dele og finansiere fælles goder: »fordi de ikke stoler på hinanden«. Kommunalpolitikken er derfor mindre effektiv.⁷² Ifølge Alesina udgør »Amerikas anstrengte racerelationer klart den vigtigste årsag til fraværet af en amerikansk velfærdstat.«⁷³ Altruismen mellem racerne er ret begrænset og af den grund støder en omfordeling af goderne ofte på modstand. Støtten til velfærdsordninger er desuden mindst blandt dem, der bor tæt på områder med bistandsklienter af en anden etnisk oprindelse – hvorimod man gerne viser solidaritet med »ens egne.«⁷⁴

‘Human Capital and Social Capital: The Rise of Secondary Schooling in America 1910 to 1940’ *Journal of Interdisciplinary History* 29, 1999.

⁷¹ R. LA PORTA et al.: ‘The Quality of Government’ *Journal of Law and Economics* januar 1999; W. EASTERLY og R. LEVINE: ‘Africa’s growth Tragedy: Politics and Ethnic Divisions’ *Quarterly Journal of Economics* 1203-50, 1997; A. ALESINA et al.: ‘Fractionalization’ *Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper* juni 2002; genudg. i: *Journal of Economic Growth* 8, 2003; A. ALESINA og E. LA FERRARA: ‘Ethnic diversity and Economic Performance’ *Harvard Institute of Economic Research Discussion Paper No. 2028*, december 2003. Multikultur og korruption, jf. ‘Corruption, Culture, and Markets’ s. 116.

⁷² A. ALESINA, R. BAQIR og W. EASTERLY: ‘Public Goods and Ethnic Divisions’ *Quarterly Journal of Economics*, 114 (4), november 1999. En sammenhæng mellem lavere bidrag til socialforsorg og etnisk diversitet konstateredes ligeledes i en række lande verden over.

⁷³ A. ALESINA, E. GLAESER og B. SACERDOTE: ‘Why doesn’t the United States Have a European Style Welfare State?’ *Brookings Papers on Economic Activity*, 2, efteråret 2001; A. ALESINA og E. LA FARRARA: ‘Preferences for Redistribution in the Land of Opportunities’ *CEPR Discussion Paper No. 3155*, januar 2002.

⁷⁴ Jf. ligeledes ‘Group Loyalty and Taste for Redistribution’.

Når kultur betyder noget

Når det gælder myndighedsområder (*jurisdictions*) – som for eksempel skoledistrikter – foretrækker folk i heterogene områder at oprette flere distrikter. Dette sker for at undgå at falde ind under et skoledistrikt med signifikant racemæssig diversitet. I den forbindelse er folk ligefrem villige til at opgive økonomiske fordele. Man foretrækker ganske enkelt homogenitet, da folk med samme etniske eller religiøse baggrund oftest har samme præferencer m.h.t. den offentlige politik. Således undgår man i denne forbindelse at gå på kompromis med ens egne værdier.⁷⁵

I heterogene områder er der desuden færre sociale aktiviteter, der indebærer en direkte kontakt mellem individer, og samarbejdet er lavt. Folk undgår med andre ord social interaktion.⁷⁶ I undersøgelsen 'Who Trusts Others?'⁷⁷ har Alesina målt på forskellige variable, der kan påvirke individers tillid til andre – så som traumatiske oplevelser, økonomiske problemer, det at tilhøre en etnisk minoritet, der er blevet diskrimineret imod og endelig at leve i et samfund med økonomisk eller etnisk forskellighed. Hovedkonklusionerne lyder, at både minoriteter og individer i racemæssigt fragmenterede områder har lavere tillid til andre.

Billedet viser høje resultater m.h.t. tillid i det nord/nordvestlige [af USA] og lav tillid i det syd/sydpøstlige. Staten med de højeste procenter af besvarelser, som lyder »stoler generelt på andre« er North Dakota. Staten med de laveste er Delaware. På »top-5-listen« for en sådan tillid finder vi Montana, Minnesota, South Dakota, og Wyoming. Disse stater er alle meget homogene såvel racemæssigt som etnisk og viser relativt lave forskelle m.h.t. indkomst.

Interessant er det dog, at etnisk forskellighed, ifølge Alesina, har større negativ indflydelse på tilliden end social ulighed.

I konklusionen på undersøgelsen lyder det:

⁷⁵ A. ALESINA, R. BAQIR og C.M. HOXBY: 'Political Jurisdictions in Heterogeneous Communities' *NBER Working Paper* No. W7859, 1999; genudg. i *Harvard Institute of Economic Research Paper* No. 1949, marts 2002; samt i: *Journal of Political Economy*, 2004.

⁷⁶ A. ALESINA og E. LA FARRARA: 'Participation in Heterogeneous Communities' *Quarterly Journal of Economics* 115 (3), august 2000.

⁷⁷ A. ALESINA og E. LA FARRARA: 'Who Trusts Others' *Journal of Public Economics* 85, 2, 2002.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

Den negative effekt af heterogenitet skyldes primært den kendsgerning, at individer har større tillid til dem, der er mere ensartet i forhold til én selv. Baseret på alle disse resultater – kan man så konkludere, at en person vil stole mere på andre, hvis han eller hun flyttes fra et mindre til et mere homogent lokalsamfund? Dette er naturligvis et meget vanskeligt spørgsmål, men resultaterne er ikke i modstrid med et bekræftende svar. Det siger sig selv, at dette ikke er et forslag til politik, eftersom fordelene og ulemperne ved at fremme mere eller mindre homogene samfund er et meget komplekse og udgør et ømtåleligt emne – fordelene på kort sigt har muligvis en pris på længere sigt. Det vil sige, fordelene ved et mere homogent lokalsamfund i form af øget social harmoni, har muligvis på længere sigt den pris, at »smeltediglen« mislykkes og opvejer derfor muligvis enhver stigning i tilliden på kort sigt.

Denne betænkelse og idealet omkring succesen af »*the melting pot*« må siges at være en ren amerikansk overvejelse uden betydning for f.eks. Danmark eller Europa.

De undersøgelser, Alesina og hans kollegaer har udført, viser altså, at etnisk fragmentering og lav tillid følges ad. Alt i alt betyder diversitet tab af social kapital, og hvad deraf følger af økonomiske, sociale og politiske problemer. Undersøgelser, der påstås at vise andre tendenser i Canada,⁷⁸ har indtil nu kun vist, at der i etnisk fragmenterede områder fortsat kan opretholdes en høj tillid til statslige institutioner. Men dette er jo vel at mærke langt fra det samme som den afgørende indbyrdes tillid mellem individer i et samfund.

Alesinas undersøgelser bærer, som sagt, stærkt præg af amerikanske forhold. Race er således den afgørende skillelinje, når der tales om etnisk forskellighed. Omvendt betyder nationale, sproglige og religiøse forskelligheder mindre end i en europæisk sammenhæng. Her spiller den amerikanske tradition for sameksistens mellem flere protestantiske retninger, f.eks. baptister, metodister osv., givet ind.

⁷⁸ F.eks. S. SOROKA et al: 'Ethnicity, Trust, and Welfare State' Udgivet i F. KAY og R. JOHNSTON (red.): *Diversity, Social Capital and the Welfare State*, Vancouver 2002. Undersøgelserne er langt fra så omfattende som Alesinas og modsiges da også af andre canadiske undersøgelser, se f.eks.: E. CAREY: 'High-rise ghettos: In Toronto, visible minorities are pushed into 'pockets of poverty'' *Toronto Star*, 3. februar 2001; samt: M. ORNSTEIN: 'Ethno-Racial Inequality in the City of Toronto. An Analysis of the 1996 Census' rapport for *Access and Equity Unit*, Toronto, maj 2000.

Når kultur betyder noget

Med dette forbehold kan man dog alligevel bruge undersøgelsens data til at forstå perspektiverne i den udvikling, som Danmark og Europa er inde i.

Den tillid, der er afgørende for sikring af samarbejde, opbygning af længerevarende solidaritetsforhold og fællesskab, undergraves alene ved etnisk fragmentering. Samhørighedsfølelsen og tendensen til at danne sociale netværk (civilsamfund) vil ligeledes være dalende, hvorfor tilliden og gensidigheden vil være mindre. Dermed undergraves også vitale samfundsinstitutioners funktionsdygtighed. Derudover vil norm-opretholdelsen være vanskeligere, idet den manglende kulturelle homogenitet også kan undergrave enigheden om fælles værdier og adfærdsnormer. Dertil kommer de værdier, som f.eks. indvandrere tilfører. Alesina fremfører ligeledes, at det har en virkning på et helt lokalområde, at visse grupper, der færdes her, udviser lavere grad af tillid – eksempelvis pga. at de selv har baggrund i en lavtillidskultur.⁷⁹

FREMTIDIGE PERSPEKTIVER

Marxismen anså mennesket for en *tabula rasa*, hvorpå alle gode intentioner kunne skrives. Men erfaringen viste, at det ikke var muligt at skabe et samfund af lige individer. Individers forskellige forudsætninger og personlige historie var og er størrelser, som i høj grad er udslagsgivende for, hvad vi kan realisere her i livet. Som det er beskrevet i nyere kulturforskning, har kulturer på samme måde forskellige forudsætninger for at skabe en bestemt samfundsindretning og for at realisere et bestemt menneskesyn.

Trods dette ser vi en ny form for idealistisk egalitarisme brede sig. Den er bl.a. båret frem af menneskerettighedsideologer, der oftest har et kulturelrelativistisk eller kontekstløst syn på mennesker og samfund. Menneskerettighedsideologer synes ofte at være af den overbevisning, at »de universelle menneskerettigheder« i sig selv rummer en orden. Disse skulle så være i stand til at skabe en retfærdighed for mennesker i store dele verden, hvor der idag finder krænkelse sted. Deres

⁷⁹ 'Preferences for Redistribution in the Land of Opportunities'.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

overbevisning om, at dette paradigme kan skabe orden, henter de imidlertid fra de vestlige samfund. Vi har en orden, politiske og sociale rettigheder og »et humanitært menneskesyn«, fordi vi har tilsluttet os konventionerne, tror de. Nu skal andre lande også vedtage disse – så bliver deres samfund som vores, lyder logikken. Man overser hermed, at samfund ikke har samme forudsætninger på grund af historie, normer og religion. Ligesom individer udgør samfund heller ikke en *tabula rasa*.

Rettigheder forudsætter, at nogen giver dig ret. Men dette forudsætter igen, at folk associerer sig med hinanden og deler en forestilling om en pligt overfor et fælles bedste. Men i nogle samfund eksisterer der ikke »et fælles bedste«. Derfor fungerer tredjeparten – staten – ikke i store dele af verden. Derfor eksisterer der heller ikke rettigheder for nogen. Statsbegrebet fungerer ikke, og dermed kan rettigheder ikke impliceres, og al tale om menneskerettigheder bliver meningsløs.

Tilliden til at kunne realisere egne interesser inden for større fællesskaber (end f.eks. familien) har, som vi har set, ifølge flere samfundsforskere en afsmittende virkning på hele samfundet. Men denne tillid kræver dog bestemte værdier, som ikke er tilstede overalt i verden og i alle kulturer. Mangel på tillid og amoralsk familisme afholder flere steder folk fra at indgå samarbejde og danne civilsamfund. Dette afføder en række negative samfundsmæssige konsekvenser. At samfund kan fungere ligger altså ikke kun i institutionerne, en god forfatning, ulandsbistand eller en menneskerettighedserklæring. Nej, tilliden imellem er en forudsætning for alt andet – og dermed spiller kultur en afgørende rolle.

Efter den kolde krig er demokrati blevet et modeord. Demokrati skal rede og stabilisere verdens urolige samfund. De erfaringer, der er blevet gjort med de ofte mislykkede forsøg på at skabe demokrati, udvikling og statslige institutioner i den tredje verden, har imidlertid fået flere forskere til at bruge begrebet social kapital til at forklare, hvorfor dette, som i Syditalien, er mislykkedes.

I f.eks. Japan, Singapore og Thailand har man dog tilsyneladende haft heldige erfaringer med via politisk lederskab at ændre kulturelle holdninger og adfærdsmønstre og derigennem påvirke udviklingen i en positiv retning. Trods dette kan man, når man ser på forholdene og undersøgelser af den sociale kapital i

Når kultur betyder noget

Østeuropa, Latinamerika, Afrika og Mellemøsten, næppe forvente, at samfund her skulle være i stand til at skabe ukorrumperte retsstater.⁸⁰ At dette alligevel vil blive resultatet, er dog den forventning, europæiske politikere udenrigspolitisk handler efter. Men som Putnam viser, er det højst usikkert, om en kulturs normer overhovedet lader sig ændre: »Hvor du er på vej hen afhænger af, hvor du kommer fra, og visse destinationer kan du simpelthen ikke nå, derfra hvor du er nu.« Undersøgelserne af »*path dependence*« og institutionernes kulturelle og historiske forudsætninger har således resulteret i en række deprimerende observationer for dem, der besynger institutionelle reformer som strategi for samfundsudvikling. Dette betyder ikke, at institutionelle reformer er ligegyldige, men blot, at »hvor det gælder institutionsbyggeri, skal tiden måles i årtier« – hvis endda ikke mere, når det gælder oprettelsen af civilsamfund.⁸¹ Som Douglass North udtrykker det: »„*Path dependence*“ betyder, at historien betyder noget.«⁸²

Teoriene og resultaterne af de undersøgelser, der er blevet fremlagt her, er ikke alene oplysende, når det gælder forhold i udlandet, men fortæller os samtidig en del om betingelserne for udviklingen og bevarelsen af vort eget danske samfund. I sin bog om nationalstaten understregede Ralf Pittelkow betydningen af et samfunds »sammenhængskraft«. ⁸³ For at den moderne velfærdsstat skal kunne overleve, skal folk have et forhold til hinanden – kunne associere og solidarisere sig i med hinanden – besidde social kapital, kunne man med rette sige.

I 2003 offentliggjorde Gallup International en undersøgelse, der viste, at danskerne var et af de folk i Europa, der havde mest tillid til hinanden og til, at forskellige samfundsinstitutioner (f.eks. regeringen, retssystemet, politiet, parlamentet etc.) »arbejder for samfundets bedste«. Set i lyset af de nævnte analyser, er dette jo positivt.

Tilliden var desuden, som andre undersøgelser også viser, generelt høj i protestantiske og angelsaksiske lande, mens den var lav i Sydeuropa. Men vi kan

⁸⁰ 'Culture Makes Almost All the Difference' s. 3 og 7-10.

⁸¹ *Making Democracy Work* s. 184f.

⁸² *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance* s. 100.

⁸³ R. PITTELKOW: *Forsvar for nationalstaten*. Danmark 2004.

Jesper M. Rosenløv og Jens C. Cini

ikke regne med, at dette vil holde i fremtiden. En tiltagende etnisk fragmentering betyder, som professor Alesina påpegede, tab af social kapital. Indtil for få år siden tydede alt på, at vore hjemlige beslutningstagere intet ville gøre for at standse en sådan fragmentering, som ville opstå som resultat af en stigende indvandring. Selv ikke i dag kan man være sikker på, at politikere ikke igen vil tillade en tiltagende indvandring.

Det er i denne sammenhæng nærmest tragisk, at de fleste indvandrere kommer fra kulturer med lav social kapital og amoralsk familisme. Dette er netop selve årsagen til, at deres hjemlande ikke kan skabe orden i eget hus – og derfor også årsagen til at folk overhovedet »flygter« derfra. Men når man pga. konventioner vil tillade, at disse »kulturflygtninge« bosætter sig i Danmark, vil den sociale kapital og samfundets sammenhængskraft på længere sigt ligeledes blive undergravet i Danmark. Dermed undergraver humanismen og konventionerne deres eget historiske og samfundsmæssige grundlag.

Hvis Alesinas data overføres til Danmark, må man – hvis en stigende indvandring tillades, og den fremtidige etniske homogenitet undergraves – forvente, at opbakningen til f.eks. en fælles social- og sundhedspolitik vil bortfalde. Mange politikere må således spørge sig selv: Bør der ikke være en grænse for fragmenteringen af det danske samfund? Hvis en stigende indvandring tillades, vil de hidtidige præmisser for udviklingen og stabiliteten i Danmark og Europa blive truet alvorligt. Med de data, som Alesina og andre fremlægger, må man sige, at danske og europæiske politikere har været – og stadig er – tæt på at erodere den sociale kapital i Danmark og Europa. Hele det kulturelle grundlag for et velfungerende demokratisk samfund kan man således være i færd med at smide væk.

Velfungerende samfund opbygges ikke af en tilfældig sammenhobning af mennesker. Folk skal kunne associere sig med hinanden for at opbygge tillid og samarbejde – og her spiller etnisk homogenitet en vigtig rolle.